

Kemény egyik ördögtörténete (172. l.) kétségkívül Bornemisza Pétertől való, s a história anekdotikus továbbképzését mutatja: (Vö. *Ördögi Kisértetek*, 1955. 184; *Post.* III, 536; Nemeskürty 397. l. 49. sz.) — Petk. János kancellár, a költő, „jeles jó hazafiai nevezetes ember” gyanánt szerepel (209. l.). Tömör szókimondásával kitűnő a „murányi Venus” jellemzése és vitézi kalandjainak előadása: „Szécsi Mária, ki azelőtt ifiabb gróf Bethlen István felesége vala, azután Kún István, a rosályi, vötte vala, de azt odahagyá, színnel az is nékünk faveál vala . . ., alattomban Filekből Szécsi Máriával Vesselényi Ferenc tractálván az levét összeszűrték, az asszony mulatásképpen kimenvén, egy erdőben egymással szemben is löttek; s időt s módot végezvén, az hagyott időben Szécsi Mária Illyésházit vendégelvén szolgálival együtt, s minden hozzá tartozókat elrészegítvén, éjjel meghagatá az várát Vesselényivel (s ki tudja ha nem magát is) elegendő népet bocsátván bé. Akkor vötte eszébe az hízelkedő asszonyember szavainak s vendégségeinek gyümölcsét Illyésházi és emberei is, mikor az álomból felráták, s így ő rajta onnan kiadván, az vár asszonyostól, hűségestől tőlünk elesék.” (266. l.) Rákóczi György 1644-es csúfos visszavonulását így jellemzi: „Azonban az ellenség mind közelítvén, mi is nem tanálunk vala Markalf módjára ütközetre való mezőt, csak előbb-előbb alá nyomakodunk vala előttök Rimaszombathoz.” (243. l.).

Az *Önéletírás* részletező visszaemlékezései egyébként nagyobb szenvedély-hullámok nélkül gördülnek előre. A jól folyó elbeszélést olykor igen szép vagy szellemes leírások tarkítják, mint pl. egy lausitzi herceg lakomája („Itt láttuk mi magyarok elsőben olyan asszonyemberi öltözetet, hogy melyek mezítelen, kinyitva légyenek, melyekre ittas is és egyébaránt is igen venerus ember, az szegény Mikó Ferenc sokat ácsorga, de csak százaz korcómája lón, 112. l.), vagy Radzivil herceg és Lupul vajda leányának pompás menyegzője. Ez a részlet néprajzi szempontból is igen érdekes (293—296. l.).

A bevezetés szerzője helyesen jegyzi meg, hogy Kemény, bár nem tudatos író, mégis az irodalmi hagyomány sodrában mozog: a politikai levél műfajában Bocskai István és Bethlen Gábor örököse, az imádságok, elmélkedő részletek a protestáns egyházi stílus befolyását mutatják. Egyetértünk vele abban is, hogy felbukkan Keménynél a humanizmus történetíróinak hatása, különösen Forgáché a jellemrajzokban; meggyőzőnek véljük az Eszterházy Miklós-párhuzamot is: mindketten a gyakorlati élet és nem a tudományok iskoláját járták. Egy ponton nem osztjuk egészen V. Windisch Eva nézeteit, s ez a barokk kérdése. Szerinte ugyanis ennek a stílusnak a jegyei mutatkoznak meg legvilágosabban Kemény írásaiban (64. l.). Igazi feszültség kevés van az *Önéletírásban* (egyes levelekben talán több!), jóval kevesebb, mint Bethlen Miklós művének záró fejezeteiben; a retorizmus nem kizárólagos barokk sajátosság, az építészeti párhuzamok alkalmazását pedig irodalmi stílusra, nézetünk szerint, nem meggyőző. Az igaz; hogy Kemény nem egyszer zsúfolt, de ez nála többnyire stilisztikai csiszolatlanság, nem Lépes Bálint, Kopcsányi Márton vagy Csúzy Zsigmond művészi, sőt mesterkélthalmazási szándéka. Kemény sokkal egyszerűbb, semhogy igazán barokk lehetne.

A kiadvány bevezető tanulmánya, szöveg-és jegyzetapparátusa mintaszerű, s az olvasó számára minden szükséges tájékoztatást megad, legfeljebb a jegyzetek egymásra utalásában van itt-ott zavar: a 133. lap jegyzete pl. az 54. lap jegyzetére utal, ilyen pedig nincs. Effajta apróságok azonban a leg gondosabb korrektúra mellett is megakadnak, s melyik szerző mondhatja el, hogy levonatait nyugodtan és többször is átjavíthatta? Kemény János válogatott műveinek kötetét a régi magyar irodalom kutatója sokszor és szívesen veszi majd kézbe, amikor a XVII. század magyar világának intimebb részleteiben kíván tájékozódni.

Bán Imre

FÁBIÁN PÁL—SZATHMÁRI ISTVÁN—TERESTYÉNYI FERENC: A MAGYAR STILISZTIKA VÁZLATA

Bp. 1958. Tankönyvkiadó. 298 l. (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek).

Immár öt éve, hogy a III. Országos Magyar Nyelvészeti kongresszus tanácskozásai Balázs János vitaindító előadásával (A stílus kérdései) s az ahhoz csatlakozó hozzászólásokkal erőteljesen segítették elő a magyar stilisztikai kutatások megszerveződését. Azóta folyóirataink számos idevágó közle-

ményén és nem egy előadásorozat stilisztikai vonatkozású megnyilatkozásán kívül világot látott nemcsak Szathmári István gondosan értékelő könyvészeti összeállítása (*A magyar stilisztikai kutatás eredményei 1945 és 1956 között*. Magyar Nyelv, 1956, 512—25), hanem a szerzői számadásnak egy

olyan értékes példája is, mint Zolnai Béla kisebb stilisztikai tanulmányainak szerfelett hasznos retrospektív gyűjteménye (*Nyelv és stílus*. Tanulmányok. Gondolat Kiadó. 1957; róla Martinkó A., Nyr. 1958, 243—6, valamint — részben már Martinkó megjegyzéseire is reflektálva — Gáldi L., Acta Ling. Hung. 1958, 379—88). Ha mindehhez hozzávesszük főiskolai oktatásunk sürgető igényeit s éppen ifjúságunk mohó érdeklődését a kifejezési eszközök és formák legmegfelelőbb, legstílusosabb alkalmazása iránt, máris tisztában vagyunk nemcsak a jelen vázlat időszerezésével, hanem a kiadását szinte imperatívusban követelő társadalmi szükséggel is.

Mivel három szerző művével van dolgunk, mindenekelőtt számoljunk be a munka elosztásának mikéntjéről s az egyes kérdésekre szánt lapterjedelem hozzávetőleges arányairól. A kötet szerkesztését Terestyéni Ferenc vállalta; ugyancsak ő gondoskodott több, alapvető fontosságú fejezet kidolgozásáról. Terestyéni tollából származik mindjárt a kötet alaphangja is, a sajnos kissé rövidre — alig egy ívre — méretezett *Stílus és stilisztika* című bevezető fejezet (3—18). E bevezetést követi Fábíán Pál *A hangtan stilisztikája* című részzel (19—23), melynek feltűnő vázlatosságát csupán az menti, hogy számos ponton természetszerűen kiegészül ugyanezen szerzőnek *A szóhangulat kérdései* című fejezetével (149—73). Mint eleve várható volt, a könyv gerincét a legjobban kidolgozott kérdéskomplexusok egyike, ti. a szó stilisztikája alkotja; ennek két jelentős pillére egyrészt Terestyéni újabb adaléka: *A szókészlet és a frazeológiai elemek stilisztikai vizsgálata* (24—64), másrészt pedig Szathmári István első cikke: *A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata* (65—148). További adalékok, még mindig a szóról, Fábíán Pál már említett második cikke (*A szóhangulat kérdései*), valamint Terestyéni Ferenc harmadik adaléka, mely a szótól már a m o n d a t felé vezet át: *Az ataktani kategóriák és elemek stilisztikai értékei* (174—234. Végül következnek a zárófejezet, Szathmári és Terestyéni közös műveként: *A mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékei* (235—93). A könyvet a rövidítések jegyzéke zárja le: meglepetéssel láttuk belőle, hogy az egyetlen itt idézett külföldi folyóirat a nem „par excellence” stilisztikai vonatkozású Zeitschrift für romanische Philologie, s hogy nem teljes a magyar kiadású folyóiratok jegyzéke sem: hiányzik belőle például az Acta Linguistica Hungarica, az Irodalomtörténeti Értesítő és a Világirodalmi Figyelő.

A továbbiakban — nem pusztán ismeretű, hanem a felvetett kérdéseket egy és más tekintetben tovább is építő bírálat írása

lévén célunk, — megjegyzéseinket négy pontban, mintegy tárgykörök szerint csoportosítjuk.

I. *Általános stilisztikai kérdések.* — Talán Terestyéniének volt legnehezebb a feladata, amikor alig 16 lapon kellett beszámolnia a modern stilisztika útjairól és célkitűzéseiről, mégpedig úgy, hogy talán még bibliográfiailag sem állt rendelkezésére mindaz, ami legalább az utolsó 20 esztendő stilisztikai eredményeire és összefoglalásaira figyelmeztette volna. Mindenekelőtt fel kell hívnunk Terestyéni figyelmét H. Hatzfeld érdekes romanisztikai „bibliographie raisonnée”-jára: *Critical Bibliography of the New Stylistics Applied to the Romance Language*, 1900—1952 (University of North Carolina Studies in Comparative Literature, Chapel Hill, 1953), melynek — tudomásunk szerint — most készül kibővített spanyol nyelvű kiadása. A stilisztika különböző ágairól, feladatairól és lehetőségeiről jól téjékozott idegenbe szakadt hazánkia, Ullmann István *Psychologie et stylistique* című terjedelmes cikke, amely egy nálunk is meglevő folyóiratban, a Journal de Psychologie-ban jelent meg (1953, 133—56). Ugyancsak Ullmann, mások és saját stilisztikai elveit igen hasznosan foglalta össze *Style in the French Novel* című értékes könyvében (Cambridge, 1957; róla F. Deloffre: *Le français moderne*, 1958, 140—5). Sajátos módon kimaradt az idézett külföldi munkák közül az elsősorban latinistának kiváló J. Marouzeau alapvető munkája is, a már 2. kiadásában használandó *Traité de stylistique latine* (1935, 1946), mely a nálunk ismertebb, de sokkal vázlatosabb *Précis de stylistique française*-nál (3. kiadás, 1950) jóval maradandóbb, elvi kérdéseket is kitűnően tisztázó munka. Német stilisztikai vonatkozásban jó szolgálatot tehetett volna — E. Riesel két könyvén (*Abriss der deutschen Stylistik*. Moskau, 1954; *Studien zu Sprache und Stil von Schillers „Kabale und Liebe”*. Moskau, 1957) kívül — H. Seidlernek alapos bibliográfiával ellátott összefoglalása (*Allgemeine Stylistik*. Göttingen, 1953). S mivel a jelen munka — bevallottan vagy be nem vallottan — elsősorban a szépirodalmi nyelv stilisztikája, nyilván hasznos szüggesztiókat adhatott volna egy jeles olasz klasszikus filológus, G. Devoto gyűjteményes kötete is (*Studi di stilistica*. Firenze, 1950). A stilisztika marxista értelmezéséhez jól hozzásegíthette volna a szerzőket A. I. Jefimovnak főleg a szó stilisztikáját alaposan tárgyaló nagy munkája (*Стилистика художественной речи*. Moszkva, 1957) természetesen ma már figyelembe veendő V. V. Vinogradov legújabb, a szovjet stilisztikai kutatások egész történetét feltáró szintézis (*языке художественной литературы*. Moszkva, 1959). Folytathatók a valóban igen jelentős

és a II. kiadásban jórészt idézendő művek felsorolását, egyikükre-másikukra azonban az alábbiakban úgyis sűrűn kell utalnunk.¹ Nem hallgathatunk el azonban egy megjegyzést: vajon szolgálja-e a dunatjai népek őszinte kulturális egymásratalálásának ügyét bármely olyanféle eljárás, mely teljesen ingorálva például a románok igen gazdag és napjainkban is gyorsan fejlődő stilisztikai irodalmát? Akár Iorgu Iordan nagy összefoglalására gondolunk (vö. *Stilistica limbii române*. 1944), akár Tudor Vianu munkásságára (vö. többek közt: *Probleme de stil si arta literara*. 1955; *Problemele metajorei si alte studii de stilistica*, é.n. [1957]), minden vonatkozásban oly művekre bukkanunk, melyekre bizony a magyar stilus szakértőinek és gyöngéd kezű gondozóinak is érdemes felfigyelnünk. Mindehhez persze a szerzőket nagy mértékben hozzásegíthette volna az is, ha végre nyelvészeti és filológiai folyóirataink *mozgékonyabbb kritikai rovattal* rendelkeznének; már nálunk is ismertett mû ugyanis rendszerint nehezebben esik ki a hazai tudomány vérkeringéséből.

Terestyéni bevezetőjének összes elvi problémáit természetesen nem tudjuk taglalni; erre csakis külön tanulmányban vállalkozhatnánk. Fel kell azonban hívunk nemcsak a szerzőnek, hanem a stilisztika minden művelőjének figyelmét arra, hogy a jelen kézikönyvben olvasható meghatározások, bár általános érvényre törekszenek s láthatóan nagy gondal fogalmaztattak meg, nem egyszer ilyen vagy olyan szempontból lényegbevágó kiegészítést igényelnek, illetve — túlságos leegyszerősítéssel — feledtetni próbálnak olyan kérdéseket, melyeknek pedig legalább rövid jelzése feltétlenül hasznos lett volna, Mindjárt a fejtegetés elején érdemes lett volna utalni arra a dicséretes törekvése, hogy a három magyar szerző stilisztikája, igen helyesen, *jóval több*, mint Bally kifejezetten *emocionális* koncepciója², hiszen — a nyelvi megnyilatkozás jellegétől, funkciójától függően — *érzelmi*, *akca-*

rati és *érzelmi* mozzanatoknak egyformán stiliusdetermináló jelleget tulajdonít (5)³. Sajnálatos azonban, hogy ehhez a szélesebben megalapozott, részemről olykor „globális stilisztikának” is nevezett felfogáshoz nem csatlakozik mindjárt eléggé kifejezetten a *válogatás*,⁴ a Marouzeaunál és másoknál oly nagy szerepet játszó „choix” szempontja, noha ez a már humanista tudósoknál, például Bemponál is teljes világossággal megtalálható felfogás az egész stilisztika értelmezését páratlan dinamizmussal tölti meg,⁵ és szélesre tárja a kaput például a nálunk még alig-alig felbukkanó variánskutatók számára is.⁶ Marouzeau szerint ugyanis — s ezúttal elsősorban sajnálatosan elhanyagolt latin stilisztikájára kell hivatkoznunk — „l'art du style est l'art de choisir entre les possibilités de l'expression qui s'offrent dans chaque cas a l'usager de la langue. Définir le style, c'est reconnaître l'attitude du sujet parlant ou écrivant vis-à-vis des ressources de la langue qu'il emploie” (*Traité de stylistique latine*² XII—XIII). Ha e bölc tanácsot, a bembői „elezione” elvének modern változatát magyar stilisztikánk szerzői állandóan szem előtt tartották volna, hogy bevéshessék főiskolai ifjúságunk irodalmi tájékozódásába is, egész sor problémára sokkal biztosabban, ügyesebb elrendezésben tapintottak volna reá. Marouzeau-nál nem véletlenül jelenik meg első helyen a beszélő (az „usager de la langue”) a szó legáltalánosabb értelmében: nyilvánvaló ugyanis hogy a történetileg sokkal régebbi s ma is a „langue” teljességét legjobban megközelítő beszélt nyelvi stiliusokat (10—11) feltétlenül az írott stiliusok (8—10) elé kell helyezni, s valahol itt, ebben az elvi részben kell helyet biztosíta annak nagy átmeneti régióinak is, amelyről stilisztikai vázlatunkban szó sem esik: a *folklor*, a *népköltészet* stilisztikai értékelésének! Bevalljuk, éppen korunkban mindeddig nehezen képzelünk el olyan stilisztikát, amely a paraszti nép nyelvét s annak esztétikai igényű megnyilatkozásait így következetesen mel-

¹ Többször hivatkozunk még például G. ANTOINE jelsz összefoglalására: La stylistique française. Sa définition, ses buts, ses méthodes. Revue de l'Enseignement Supérieur. 1959, 42—60.

² ULLMANN *Style in the French Novel* 5 ezzel kapcsolatban BALLY híres *Traité de stylistique*-jének bevezetésére utal (I. 16) s ehhez kapcsolja Seidlernek feltétlenül BALLY definícióját: „Stil ist die durch die Sprache erwirkte, bestimmte geartete Gemüthhaftigkeit [én ritkítottam!] eines Sprachwerks” (*Allg. Stilistik* 62).

³ Ugyanerre az eredményre jutott a jelen ismertetés írója is Az olasz költői nyelv és a humanizmus (Budapest, 1957) c. tanulmánya bevezetésében, amely azonban — eléggé meglepő módon — szintén elkerülte stilisztikai vázlatunk szerkesztőinek figyelmét. Bally emocionális stilisztikájának kritikájáról l. még ANTOINE s. i. m. 43—4.

⁴ A válogatás jelentésével Ullmann legutóbb a lisszaboni IX. romanisztikai kongresszuson tartott előadásában foglalkozott (*Choix et expressivité. IXe Congrès International de Linguistique et Romane*. Universidadi de Lisboa, 1959, 99—100).

⁵ Antoine szerint „le fait de style est issu, ne l'oublions pas, d'un acte de style” (i. m. 51). Terestyéniék könyve inkább a *fait*, mintsem az *acte* stilisztikája.

⁶ A variánskutató stilisztikai jelentőségéről vö. A. I. Jefimov s. i. m. 254 kk.

⁷ Ugyanezt a dinamikus stilisztikai felfogást képviseli G. DEVIRO is: szerinte a stilisztika egyenesen *e válogatás tudománya* tanulmányozza tehát „toutes les manifestations qui reposent sur un choix a l'intérieur de la langue” *Mélanges ... Marouzeau*. 126).

lőzte volna! Márpedig ki tagadhatná, hogy mind szépprózánk, mind pedig költői stílusunk egyik ősi dajkája a népköltészet volt, s az is maradt napjainkig, Adyig, József Attiláig? Ily körülmények közt legalább néhány, népdalszövegre vonatkozó utalást is (vö. 76, 185, 212) különösen meg kell becslőnk. E vonatkozásban komoly menteségül csakis egy körülmény szolgálhat: az a tény ugyanis, hogy népköltészetünk stilisztikai problémái jóformán feltáratlanok, tehát korábbi irodalomra e téren a szerzők alig támaszkodhattak. Amde miért nem idézték azt a keveset, ami máris van, Csanádi Imre és Vargyas Lajos balladagyűjteményének szép bevezetésétől (*Röpülj páva, röpülj*, 1954, 23—37), Lükő Gábornak talán túlságosan szertelenül burjánzó, de sok tekintetben eszméindító észrevételeiig (Néprajzi Értesítő 1957)?

A népköltészet anonimitásából természetesen, kivételes esetektől eltekintve, csakis k o l l e k t í v stilisztikai magatartásra lehet következtetni, így például arra a lírai tónusokkal átszőtt komor epikai hangra, amely székegy balladáink javarészt jellemzi. Nyilván nem elsősorban erre gondolt, erre a — ha úgy tetszik, „parole collective”-re — Marouzeau, amikor a stilisztikustól (pontosabban: a szépirodalmi nyelv kutatójától) a beszélő magatartásának megfigyelését („l'attitude du sujet parlant”) kérte számon. Amde mihelyt „attitüdről”, egyéni magatartásról beszélünk, kérdés, elég-e — tértől, időtől elvonatkoztatva! — mindössze ennyit jeleznünk: „ugyanazt a gondolatot, érzést másképpen fejezi ki az átlagember és másképpen a tudatosan alkotó költő... Más nyelvi eszközökkel, más stílári fogásokkal ábrázolja ugyanazt a tárgyat a lírikus és az epikus hajlandóságú költő” (5). Eme nagyon általános és művészetpszichológiailag sem gáncstalan megállapítások helyett⁸, bevalljuk, jobban szeretnénk volna, ha mindjárt itt, a könyv elején, nyomatékosabban utal a szerző a szépirodalmi stílusoknak régebben oly jelentős műfaji elkülönülésére, s valahol érinti, legalább vázlatosan, az egyes műfajok stilisztikai követelményeit századokon át meghatározó három stílusfaj elméletét (vö. E. R. Curtius: *Die Lehre von den drei Stilen in Altertum und Mittelalter*. Rom. Forsch. 1952. 57 kk.; a kérdésről orosz vonatkozásban Vinogradov: i. m. 101; Gáldi L., *Acta Ling. Hung.* 1955, 253—4). Tehát nemcsak az „sajnálatos tény, hogy az egyes műfaji stílusok jellegzetes nyelvi rendszerének megismertetését célzó stilisztikai tanul-

mányokra jelen pillanatban még alig hivatkozhatunk” (10), hanem nézetünk szerint az is, hogy — legalább a magyar stilisztikai irodalom múltjára vonatkozó kipillantásban (17) — egyetlen szó sem esik arról az érdemes kísérletről, amely már 1827-ben körvonalazta az egyes irodalmi műfajok stílusbeli követelményeit, mégpedig jórészt éppen a három stílusnem szemmel tartásával. A magyar szótárirodalom történetéből is ismert Bitnitz Lajosnak *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* című, méltatlanul elfeledett művére gondolunk, amelynek jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy igen jó külföldi összefoglalások (Blair H. stb.) ismeretanyagát közvetítette a magyar olvasó felé, hanem abban is, hogy foglatatát adta mindazon stilisztikai elveknek, amelyeknek mellőzésével romantikánk és reformkorunk stílusökrévei alig volnának magyarázhatók.

A bevezetéssel kapcsolatban csupán egy mozzanatot szeretnénk még kiemelni: azt a tényt, hogy mind a beszélt, mind az írott stílusok jellemző jegyeinek bemutatása, Terestyéni megfogalmazásában, nem egyszer megtévesztően tér- és időfeleltti, azaz lépten-nyomon olyan „metafizikai” megállapításokat tartalmaz, amelyeket szeretnénk valamiképp megszorítani, pontosabban körvonalazható tényezőkhöz koordinátái közé szorítani. Elmondható-e például Spitzer vagy nálunk Zolnai Béla tudományos stílusáról, hogy — a „tudományos stílus” általánosnak vélt receptje szerint — „kerüli az érzelmi hatású mondatokat” (8)? Történészek stílusa sem igazolja e tételt, akár Michelet, akár Szekefű Gyula jut eszünkbe. A publicisztikai stílusról szóló bekezdésben sehol egyetlen utalás sincs arra a tényre, hogy a vezércikk hangja rendszerint erősen más, mint egyéb közleményeké: a svédben ez — mint ismeretes — odáig megy, hogy a vezércikkben, mely sokszor az emelkedett szónoki stílushoz áll közel, még ragozzák az igét, napihírben viszont már nem. A hivatalos stílus nemcsak a tárgy és a cél, hanem igen erősen egyszersmind a kor függvénye is: mintegy tíz éve érdeklődéssel hallhattuk Porphyrogenetos asszonytól, a görög felkelők Magyarországon járt képviselőjétől, hogy a forradalmi görög kormány rendeleteit végre népnyelven fogalmazta meg s nem az élő görög nyelvtől alaktalanilag is annyira elmaradt *καθαρεύουσα* könyvszagú szabályai szerint. S ugyan állandó velejárója-e mindenemű társadalmi helyzetben például a „társalgási stílusnak” az /a sajtósága, hogy „szereti az erős érzelmi és hangulati hatást

⁸ Állítsuk-e szembe a „tudatosan alkotó költő” erősen leegyszerűsített képével azt, amit az alkotta folyamatáról Cocteau mondott Oxfordban, 1956-ban: „La poésie... trouve d'abord et cherche à pres. Elle est la proie de l'exégèse qui est sans conteste une muse puisqu'il lui arrive de traduire en clairs nos codes, d'éclairer nos propres ténèbres...” (idézi ANTOINE i. m. 50).

keltő jelentésbeli neologizmusokat" (10)? Ha a szerző valóban Bally szellemében jár el, akkor oly kinos pedantériával törekedett minden művelt francia számára elfogadható szinonimika regisztrálására, a „társalgási stílust” nem érzékeltették volna olyan ritka szóösszetételek és szókapcsolatok, mint *lavórcsősz*, *víziscsendőr* vagy az erősen korlátozott hiszénalátú *rávr* a *mun'ára* kifejezés. Persze — hogy még egy példát idézzünk —, az is kétséges, vajon vendéglátó üzemeinket tényleg gyakran szoktuk-e *pénzkiszerező váltalatnak* nevezni (i. h.).

A nyelvi stílus és stílusfestés (11–2) című alfejezetből sajnos hiányzik egy fontos elvi problémát az *авторская речь* kérdésének feltevése. Ennek fontosságára különösen egy kiváló szovjet stíluskutató, A. I. Efimov figyelmeztetett, s részben az ő útmutatása nyomán kértésztük egyszer magunk is (Magyar Nyelv 1954, 134–5), vajon mennyiben körmondatos nemcsak Eötvös József s a j á t stílusa, hanem hőseinek stílusa is. Az *авторская речь* gondos elkülönítése különösen az elbeszélő prózai műfajokkal kapcsolatban azért is jelentős mozzanat, mert a szereplők beszéltetésére kétségtelenül egyik fontos próbaköve az írói stílus realizmusának, környezet- és hangulatfestő erejének.⁹

II. A hang stilisztikája. Aránylag igen rövidre fogott az, amit a jelen vázlatban a „hangtan stilisztikája” címen olvashatunk; megjegyzéseinkkel mi sem igyekszünk a már most felvetett problémákon lényegesen túlmenni, hiszen jól tudjuk, hogy a szerzőknek még nem állt rendelkezésükre Fónagy Iván rendkívül tanulságos könyve, A *költői nyelv hangtanából* (1959). Tehát csak ennyit: tekintettel arra, hogy stilisztikánk igen jelentős mértékben — s ennek csak örvendeni tudunk — természetesen a költői nyelv stilisztikája, nem tartjuk helyesnek a ritmusnak, a verselésnek mint esztétikai tényezőnek teljes figyelmen kívül hagyását! E felfogást sem magyar előzmények (vö. Zlinszky: *Stilisztika és vers-tan*), sem idegen minták nem indokolják: a külföldi irodalmat illetően elég Marouzeau *Structure rythmique de la phrase* és *Structure rythmique du vers* c. fejezeteire (*Traité de stilistique latine*² 287–321) vagy az oly sok-

szor mintaképpül vett E. Riesel régebbi könyvének zárófejezeteire (*Rythmisch-melodische Ausdrucksmitel; Kurzer Überblick über die Metrik...* i. m. 352–98) utalnunk. Értessünk meg jól: nem rendszeres vers-tan kértünk számon a stilisztika kutatóitól, hanem a ritmus, a metrum, a rím és a strofaalkotás stilisztikai értékeinek, Martinkó Andrásal szólva „stilisztikumának” megközelítő kiértékelését. Ez persze már erősen a vers funkcionális szemléletének körébe vág, s e téren, a versforma esztétikai funkcióival kapcsolatban valóban további előmunkálatokra van sürgős szükség (a főbb vonásokról azonban már 1953-ban felvázoltam *Essai d'une interprétation fonctionnelle du vers* c. tanulmányomban, Acta Ling. Hung. III, 373–408,¹⁰ valamint a *Nyelvünk a reformkorban* c. kötetben közölt *Vers és nyelv* c. cikkemben). Sajnos a nyelv ritmusának s a ráépülő költői ritmusnak teljes elhanyagolása A *hangtan stilisztikája* c. fejezetben nem egyszer bizony nagyon vitatható eredményhez vezetett: nyilvánvaló ugyanis, hogy például a „hang-elemek stilisztikai értéke” nem csupán a magán- és mássalhangzók számarányán múlik, hanem jelentős mértékben a mássalhangzók kapcsolódásán is, a szótagok nyílt vagy zárt voltán, az szavak túlnyomó többségének trochaikus, daktilikus, illetve jambikus vagy anapesztikus lejtésén, konzonzantikus vagy vokalikus zárlatán stb. Hogy a pusztán magán- és mássalhangzókat regisztráló statisztika mennyire csak egy a d a t a többi figyelembeveendő tényező közt, arra eléggé mutat már az a körülmény is, hogy a magán- és mássalhangzók aránya szemre azonos ugyan a magyarban és a — franciában (41:59), de azért a francia hangrend-szer „stilisztikumai” jórészt egészen más természetűek, mint a magyar nyelv! De menjünk tovább. Valamivel utóbb, a kifejező hangváltozásoknak szentelt fejezetben Fábrián Pál érinti ugyan az érzelmenek hang- és hangszín-módosító hatását (20), de nem egy ponton akkor is „súlytalan”, a nyelvtudomány számára „megfoghatatlan” mozzanatok lát csupán ebben, amikor pedig (a hanglejtés módosulása, a hangok megnyújtása stb.) mind a közvetlen megfigyelés,

⁹ A beszéltetés kérdésének már itt, az elvi részben való felvetése feltétlenül árnyaltabbá, pontosabbá tehetné volna a következő, mostani alakjában nyilván túlságosan kategorikus megállapítást: „Felmerül itt egy fontos kérdés: tudniillik annak eldöntése, hogy stilisztikai szempontok indokolták tehetik-e nyelvtanilag helytelen formák használatát. Természetesen nem.” (15). De nem lehet-e stilisztikai eszköz, persze „oratio recta”-ban, például egy *láhassuk* típusú indicatívus alak vagy a népnyelvi *szok szokik*), még ha a mai köznyelvi norma tiltakozik is ellenük? E kérdést sajnos nem tisztázza az alaktani sajtáságokat tárgyaló fejezet sem, annál jobban a 22. lapon olvasható Illyés Gyula-idezet, melynek csattanója: „Hun *mész* te, Fercsi? Vigyázz, *beeső*” Vö. még 33, 37–9, 41.

¹⁰ Röviden összefoglalta és azt legalább részben elfogadta Y. LE HIR: *Esthétique et structure du vers français*. Paris, 1956, 228–9. Vö. még PÉCZELY LÁSZLÓ: A tartalom és a versforma összefüggésének néhány kérdése. Kny. a Pécsi Pedagógiai Főiskola 1956. évi évkönyvéből.

¹¹ A. Sauvageot, Gombocz Zoltán közlése alapján, e képző -n-jét egyenesen affektív eredetű „infixum nasalé”-nak tartja, vagyis olyannak, aminőt például a latin *tango* (de: *teli; i*) praesens-tövében fedezünk fel (vö. *Mélanges Vendryès*, 322).

mind az eszközfonetika a kutatás segítségére siethet. A hangalaki újításokkal kapcsolatban sajnos hiába kerestük Bartha Katalin helyes megjegyzéseinek idézését -ng ige-képzőnk¹¹ hangulati értékéről (Magyar Nyelv, 1955, 32); szerencsére az elmélet egyes hézagaimak betöltésére mégis felfedeztük legalább a verlainé-i híres *Chanson d'automne* magyar fordításainak minden teóriánál ékesszólóbb bizonyosságát (157): „Ősz hírja zsong, fajong, búsong A tájon...” (Tóth Árpád); „Zsong, zsong, borong Az ősz bolond hegedűje...” (Szabó Lőrinc). Ugyancsak jó példa e képző kifejező értékére Arany V. László-jának ezúttal szintén idézett néhány sora (154): „Lágyan zsongó habok Ezer kis csillagot Rengegnek a Dunán...” Természetesen igen jó lenne, ha a jövőben elméleti fejtegetéseink minél erőteljesebben támogatnák azt az esztétikuomót, amely a példákban — ha csak néhány sort is jól idézünk — azonnal kisugárzik.

III. A szó stilsztikája. — Mint már említettük, a stilsztika világszerte legjobban kidolgozott része, Bally óta, kétségtelenül a szóra vonatkozik, s nyilván ennek köszönhetjük, hogy ezúttal is tagadhatatlanul e részben találjuk a legjobb, legmegnyugtatóbban kidolgozott fejezeteket. Feltétlenül dicséretet érdemel például, Terestyéni előadásában, a tájszók és az archaizmusok tárgyalása (39—47): e részt olvasva határozottan az a benyomásunk, hogy legtöbb nyelvészünk akkor mozog legbiztosabb talajon, amikor jól elhatárolható és biztos kategóriába sorolható (vagy legalább is: ilyennek vélt) tényekről kell nyilatkoznia. Józan pozitivizmus ez, ámde éppen a stilsztika, amely — jelentékeny mértékben mégis csak művészi megnyilatkozásokkal foglalkozik — nyilván joggal számít nemcsak a józan ténymegállapításra, hanem az intuícóra is, a valóságunk szinte villanásszerű — s elismerjük, sok tekintetben természetesen szubjektív — megragadására. Riesel szerint is „die expressive Stilfärbung einzelner Wörter und Redewendungen lässt sich aus dem Kontext mehr gefühlsmässig als wissenschaftlich erschliessen” (*Kabate u. Liebe* 16; a ritkítás tőlem). Helyesnek tartjuk, hogy e szubjektív tényezőket a jelen szintézis szerzői sem mellőzték teljesen, és sokszor világosan arra törekedtek, hogy a szókincs jelenségeit mozgásukban, természetes dinamizmusuknak megfelelően mutassák be (vö. különösen 69). E tekintetben nagyon sokat köszönhetnek Zolnai Béla úttörő munkálatainak, amelyekre természetesen kellő számú hivatkozás is történik. Persze azért például Zolnainak azt az állítását, hogy „a magyar irodalom [helyesebben: a magyar szépirodalmi nyelv] tele van „hapax legomenon”-okkal” (idéve 50), érdemes lett

volna legalább „szűrőpróbákkal” egy és más tekintetben ellenőrizni, hiszen újabb lexikográfiai adat-gyűjtéseink (így az Akadémiai Nagyszótár gyűjtése) minden bizonnyal a régebben alkalmi neologizmusnak vélt szavak egy részével kapcsolatban kimutatható történelmi filiócióra is tudnak figyelmeztetni.

A szó stilsztikáját illetően mégis érdemes néhány olyan mozzanatot kiemelnünk, amely a problémák további átgondolását igényli. A 24. l.-on, a szókészlet stilsztikai rétegeivel foglalkozó fejezetben, ahol *éremény*, *majdan* közelebbi kronológiai megszorítás nélkül elsősorban a költői stílus elemének minősül, nagyon elkelne olyanféle elhatárolás, aminőre például *A pozitív festői erők* c. szakasz jó példát szolgáltat: itt ugyanis az olyan szavakról, mint *bágyvidék*, *lángsöhajtás* és — last but not least — éppen *éremény* világosan közli Terestyéni, hogy különösen a XIX. század első harmadában voltak divatosak (37; bibliográfiai utalásként viszont Pénez Balduin műve az almanach-líráról ma már elégtelen, nyilván érdemes lett volna hozzáfűzni a *Nyelvünk a reformkorban* kötet megfelelő lelhelyeit is). — A 25. lapon Terestyéni, Országh László előadására támaszkodva, kissé túlértékeli annak a lehetőségét, hogy értelmező (és kétnyelvű) szótárak mennyiben utalhatnak „a szókincs alkotóelemeinek expresszivitására”. A magunk részéről, tekintetbe véve a szövegkörnyezetnek stilsztikai kézikönyvünk által is elismert nagy jelentőségét (vö. például 67, 73—4), a szótárak stilsztikai minősítéseit — teljes egyetértésben E. Rieselt (*Kabate u. Liebe* 14—6) — szükségszerűen töredékesnek, a „stilsztikum” langue-elemeire szorítókoznak érezzük. Mindenesetre joggal vártunk volna utalást Havas Lívia dolgozatára, amely éppen az affektív mozzanatok szótározhatóságával foglalkozik (*Érzelmi színezetű szavak értelmezése kétnyelvű szótárakban*. Nyelvtudományi Közlemények, 1955, 226—40; angolul *Acta Ling. Hung.* 1957, 449—68). — A 32. l. egyik megjegyzése szerint a tolvajnyelvben — de vajon csupán ott és nem esetleg a bizalmas társalgási nyelvben is, ahová az argó igen könnyen beható? — az olyan kifejezések, mint *nagy marha*, *aranyos kis dög*, *sőt nagy dísznő* „nemhogy sértők, de egyenesen hizelgés számba mennek, pozitív értékűek”. Terestyéinek ez az állítása egyelőre további bizonyításra vár, s főleg az élőnyelvi használatot jól tükröző irodalmi idézetek tanúságára (ld. az *Értelmező Szótár* megfelelő cikkeit is). — 48. l.: Nem minősíteném „formai neologizmusnak” azt a jelenséget, ha egy rendszerint tárgyatlan ígét az író és különösen a költő tárgyasként használ (példa itt Petőfiből: „Fehér volt a világ, Fehér hó este bé); a grammatikai vonzat módosulása ugyanis feltétlenül első-

sorban tartalmi mozzanat megváltozásáról tanúskodik, s csupán ennek vetülete a szokatlan tárgyias ígealak, tehát egy forma-mozzanat jelentkezése. — 67. l.: Nem helyezi ném az „érzelmileg erősen színezett” szavak közé, *icurka-picurka* és *keveske* szomszédságába, a *másállapot* szót, hiszen ennek eufemisztikus volta manapság legalább annyira kopottnak érődik, mint például az oroszban a в интересном положении szókapcsolaté. Azt sem igen értjük, hogy olyan kedveskedő, becéző alak, mint az imént említett *icurka-picurka*, miért került az expresszív szavak más alosztályába, mint teszem azt, a később idézett *icike-picike*? — Ugyanezen szakaszban, amikor a földrajzi nevek stilisztikai értékéről esik szó, igen hasznos lett volna jelezni egy-egy földrajzi névnek esetleges affektív értékét. Babits verse *Párizsról*, s a Radnótié *Hispaniáról* tipikus példa erre az ókorban is jól ismert stílusjelenségre. — 70. l.: „Hasonló jelentésárnyalatok a ház szóval kapcsolatban *telt ház*, *gyöngyház*, *csigaház*, *Árpád-ház*”. Ehhez két megjegyzésünk van: a) nem helyes egy-egy szónak csak összetételből kimutatható jelentését az önállóan használt szó jelentésével összekeverni (tehát *gyöngyház*, *csigaház* nem idevaló, legfeljebb a *csiga háza!*); b) a *telt ház* szerkezet oly messze esik az *Árpád-háztól* (sajnos ez is, a kötőjel ellenére vagy éppen azért, már majdnem összetétel!), hogy nyilván helyesebb volna külön-külön *jelentésről* és nem *jelentésárnyalatról* beszélni. — 75. l.: Egy-egy műszó költői használatát sokszor valamely nagy költő példaadása szentesíti. Könyvünk egyik példája szerint József Attila *Munkások* című versében előfordul a *tendkerék* szó, mégpedig igen festői környezetben („gép rugdal, lánc zúg, jajong lédák léce, | *tendkerék* szíjja csattan és nyalint”). Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy napjainkban a *tendkerék*-ből már metafora, sőt egy érdekes vers csattanója lett, mégpedig a fiatal Hárs Györgynél: „Áldalak én, aki meg sosem adtad, | mégse vehetted vissza magad: | szennyes a lelkem noha temiattad, | tőled a testem tiszta maradt. | S átkozom én, a te bal gyűrűs-ujjad, | mert ügyeimnek tengelyeképp. | körbe-kerengeti valahai s újabb | lázaim ájult *tendkerékét*. (Élet és Irodalom. 1959. máj. 15. 2). — 76. kk. l.: Nagyon jónak kell tartanunk a szóképek igen hajlékony, eleven és életszerű tárgyalását; kár, hogy a szóképeknek műfajtól és kortól való függése erősen háttérbe szorult. — A 88. l.-on történik ugyan utalás Balázs Jánosnak műfaji szempontokat is figyelembe vevő megállapításaira, de hogy például Berzsenyi ódastilusa miért volt szükségyszerűen annyira tele képekkel, hasonlatokkal, arra bizony egykorú stilisztikák lapoztatása, az óda

műfaji követelményeinek ismerete, jobban rávezethet. A metafora itt közölt tudományos irodalma eléggé hiányos; jó bibliográfiai adatokat nyújt a román T. Vianu terjedelmes tanulmánya, melyet nemrég ismertettem (Acta Ling. Hung. 1958. 373–6). — 99. l.: A megszélesítés költői példái közt a Csokonai—Radnóti—Petőfi sorrend helyett nyilván helyesebb lett volna a szigorú kronológia betartása: ebből önkéntelenül is valamit mindig kiolvashatunk a tárgyaló jelenség történeti fejlődését illetően. Radnóti természetfestő megszélesítései közül egyébként érdemes lett volna merészebbeket is közölni, például azt, amely *Estejéle* című versét oly széppé teszi: „Két bokor játszott később | mozogva máriást, | lapjait pattogtat | s fölhangzott nevetésük.” Általában mintha itt-ott túlságos tartózkodást tapasztalánk könyvünkben a stílus merészebb eszközeinek megítélésében; jó lenne pedig, ha az elmélet minél kevésbé maradna el szépiroink előg y a k o r l a t á t ó l. — 115–6. l.: A homéroszi hasonlatok oly híresek, hogy feltétlenül érdemes lenne egy-két eredeti homéroszi példát is, legalább fordításban, bemutatni. — 121. l.: Az ún. nyelvi közhelyet nem helyes magyarul *klisé*-nek nevezni; érdeklődéssel várjuk, vajon készülő Értelmező Szótárunkban szerepel-e majd a *klisé* szónak efféle, átvitt jelentése. — 126. l.: *Hű* és *hív* stilisztikai árnyaltságára nemcsak Katona Bánk bán-ja, hanem napjainkban Fodor József is jó példát szolgáltat: „Hát jöjj velem. Énekeljük a haladást. | A gondolat, a *hív* szók emberét, s a munka hőseit” (Élet és Irodalom, 1959. máj. 15. 1). Ez a példa azért is jobb, mint a Katonából merített, mert napjainkban a *hív* alakváltozat nyilván sokkal elavultabb, mint aminő már Katona korában lehetett. — 131. l.: Nem éppen a szójátékot tárgyaló fejezetbe illik, de azért érdemes volt a közkeletű stilisztikai példatárba bevezetni Adynak *A hang* című versét: kezdősorai kitűnő példát szolgáltatnak az -ng hangesoport már említett expresszivitására is: „Mi az, mi nálunk sohasé pang? A hang. Mert szép hazánkban egy a rang: A hang.” A hangelemek expresszivitásáról szóló, úgysígné vázlatos fejezet méltán hivatkozhatott volna erre a szövegre is, amelyről egyébként megjegyzendő, hogy nem a „nagy” Ady stílusát képviseli, hanem korai, igazi újságíró-vers. — 136. kk. l.: A színimák irodalmi s főleg költői alkalmazásával kapcsolatban tűnik ki legjobban, mennyire helytelen mindennemű esztétikai igényű stílus alapélményéről, a v á l o g a t á s mozzanatáról megfélekedezni. Itt és sok más helyen szívesen láttuk volna egyazon irodalmi szöveg két — nyers és javított — változatát s a belőlük vonható következtetéseket, Legfrissebb idevágó külföldi példán-

kat P—G. Castex szolgáltatta: *L'explication littéraire d'un texte français* címen Castex (többek közt Baudelaire Tasso-szonettjének (*Le Tasse en prison*) két rendkívül érdekes változatával foglalkozott (vö. *Revue de l'Enseignement Supérieur*, 1959, 1. sz. 67—8). — 153. l.: A személynevek és általában a tulajdonnevek hangulati értékeléséhez kapcsolódva hasznos lett volna több irodalmi példa közlése. Fábian Pál bevallottan szubjektív értékelései nem mindig meggyőzők; a *Friebert Béla* nevet például, amely élet-szerű összefüggés nélkül inkább semleges stilisztikai értékű, nemigen kellene egyértelműen „kellemetlennek” minősíteni. Fábian egyébként más esetekben is kevésbé árnyaltan fogalmaz, mint a konkrét elemzésben oly hajlékony ízlésű Terestyéni; nem érthetünk teljesen egyet következő megállapításával sem: „A *halát, komor, ború, bánatos, halló* stb. szavak hangkombinációja ellen különösebb kifogásunk [!] nem lehet, mégis r o s s z [!] hangulatot kelt mindegyik” (155). Másutt ugyanúgy még a *hervás, ősz* szavakat is egyértelműen, kellő árnyalás nélkül „r o s s z hangulatúnak” mondja (151). Mindez azonban számunkra csak egyet bizonyít: azt, hogy a *jó* és a *r o s s z* minősítés stilisztikai vonatkozásban csak igen ritkán, nagy-nagy óvatossággal alkalmazható. — 156. l.: Fogarasi János „nyelvmetafizikai” felfogásának kissé karikatúrisztikus bemutatása természetesen nem kárpótol az egész Lautmetapher-probléma merev elhárításáért; a Seidler s legújabbán Kainz (*Psychologie der Sprache*) idézte bibliográfia alaposabb áttekintése bizonyára más eredményre vezetett volna (vö. még Fónagy L., *Lingua* VI, 1956, 67 kk., A. Graur, *Recueil d'Etudes Romanes*, 1959, 73 kk.). Ki ne vallaná ma is, akár Fogarasival egyetértve, hogy *kör* szavunkban a *k* és *r* jelenléte olyasféle hangmetafora, mint ugyanezen hangoké az indoeurópai nyelvek *curvus, krumm, кривої* szavában? S vajon oly nagyot tévedett-e például a *gömb* szóval kapcsolatban Fogarasi, amikor e szót Bárczi Géza is *gomb* szavunk magas hangú párjának tartja, erről pedig így vélekedik: „*gomb* ... a 'gömbölyűséget, gömbölyded alakba tömörülést' jelentő *gom-, gum-* (*göm-, güm-*) isml. er. tő származéka”

(Szófsz.)? Mi más ez, mint a Fogarasi-féle „nyelvmetafizika” valóban használható, életképes elemeinek átmentése mai nyelvszemléletünkbe? Nem értünk tehát egyet a szerzővel, aki szerint — ami a hangok kifejező értékét illeti — „ma már mosolygunk az ilyesmiken, annyira nyilvánvaló tévedések halmaza minden ilyen elmélet” (156—7). Akár hiszünk Schlegelnek, akár nem, lehet-e kétségünk aziránt, hogy a mély hangok — például *o, u* — jelentésileg megfelelő *szó* hangtestében valóban inkább a komor gyász, mintsem a kitörő öröm kifejezői? Nyilvánvaló, hogy ez az egész rész igen alapos átdolgozást igényel.¹² — 160. l.: Újra meg újra hangsúlyoznunk kell az időbeli elhatárolás szükségességét: kell-e mondanunk, hogy *enyh, dics, üdv* szavunk esetében a rövidség csak bizonyos korban lehetett „a fenköltebb stílus éreztetője”? S no lám, most egyszerre elbukkan a „fennköltebb stílus”, mint a hajdani három stílus-nem egyike, noha arról a megkülönböztetésről, mint már jeleztük, e stilisztika elméleti része sehol említést nem tesz. — 161. l.: Nagy kérdés, vajon éppen Magyarországon, ahol annyi a krajcáros felvett név, a *Bokályváry Béla* vagy a *Farkasvölgyi Trisztán*-féle hangzatos nevek tényleg arra utalnak-e, hogy „nem mindennapi emberrel van dolgunk”. Tudom, hogy e megjegyzést Fábian mintegy „készen” vette át Kovalovszky Miklósnak a névhangulatról írt ismert dissertációjából, de további kérdés, nem kelle-e a korábbi megállapításokat mindig gondosan megszünnünk és a szükséghez képest tovább árnyalunk, finomítanunk? Mindenesetre mindig tegyünk világos különbséget valóságosan létező nevek s a többnyire írói szándékot tükröző irodalmi névadás közt.

Alak- és mondattan közt — amint már említettük — sajátos átmenetet alkot Az *alaktani kategóriák és elemek stilisztikai értéke* című jól megírt, ismét Terestyéni Ferenc körültekintését dicsérő fejezet, melyről a szerző szinte túlzott óvatossággal mondja, hogy — előmunkálatok hiányában — csupán „szerény hozzájárulás a nyelvi rendszer alaktani részének stilisztikai feldolgozásához” (175). Ennél máris sokkal többet kapunk és bizonyos, hogy a további kiadá-

¹² A tények józanabb és korszerűbb mérlegelésére vezetett volna a szerzőt, ha figyelembe veszi például J. M. KÖRTEKÉK Laut und Wortbedeutung című tanulmányát (Travaux du Cercle Linguistique de Prague VIII—1939), melynek talán legfontosabb megállapítása a következő: „Die Willkürlichkeit der physischen Elemente sowie die sog. Expressivität oder symbolische Geltung dieser Elemente — also das, wodurch sie an der lexikalischen Bedeutung eines Wortes beteiligt sein können — sind beigeordnete sprachliche Tatsachen, welche man bisher unrichtig einander entgegenzustellen pflegte in dem Sinne, dass die Existenz der einen von beiden von der Unmöglichkeit der Existenz der anderen zeugt” (59). Fábian most vizsgált fejezetének eleje sajnos inkább azt a felfogást tükrözi, melyet — mint a múlt nézetét — Kofinek már húsz évvel ezelőtt „bisher”-rel vezetett be. Kevéssé célravezető kísérlet az onomatopoeiák helyesebb megítélésére a Heinz Wissemann-é, aki nem-létező hangutánzó szavakat konstruált s ezekre nézve kérdezte ki adatközlőit (*Untersuchungen zur Onomatopöie*, Heidelberg, 1954). A nyelveire csakis valóságosan létező nyelvi tényekből s nem mesterséges konstrukciókból szabad következtetni. L. még BENKŐ L. Egy hangfestő igecsoport. Magyar Nyelv, 1954, 254—74 (főleg 254—60).

sokban számos részlet még pontosabb megfogalmazást nyer majd. Részletesebb véleményünket hád tükrözze következő megjegyzés-mozaikunk:

175. l.: Igen helyes, hogy Terestyéni sűrűn hivatkozik P. Guiraud népszerű összefoglalására; sajnos azonban Guiraud egyik nyilatkozatát félreértette. Miután utalt arra a tényre, hogy az alaktan stilisztikájának feltárása eddig nálunk igen kevésbé haladt előre, állítólagos analógiaképpen idézi Guiraud következő nyilatkozatát: „Le rendement stylistique des structures morphologiques est relativement faible en français.” Nem lehet vita afelől, hogy a francia szerző ezzel csupán a francia nyelv morfológiai elemeinek stilisztikai megterheléséről nyilatkozott s nem arról, vajon tanulmányozták-e ott e kérdést vagy sem. Az „analógia” tehát kihagyandó s a szöveg átszerkesztésigényel. — 176. l.: Ismét felbukkan rendszerint tárgyatlan igéknek tárgyas használata; mivel erről a kérdésről (ugyanazzal a Petőfi-példával együtt!) másutt már volt szó (48), ilyen és minden más esetben a világos, lapszámra történő utalás a könyv szerkezetének szilárdságát, áttekinthetőségét nagy mértékben segítette volna. — 176—7. l.: A mai alaktan tanulságait nem szabad fenntartás nélkül visszavetíteni egy századdal korábbi nyelvállapotba. Nem bizonyos, vajon Vörösmarty és Arany korában is *ója, vész és két* éppen úgy régies igealak volt-e, mint napjainkban. A kérdést csakis megfelelő írói szótárak, illetve alaktani repertoriumok segítségével tudnók megnyugtatóan eldönteni. Hasonlóképpen kérdés, egyáltalában előfordul-e már Aranynál *adnánk* tárgyas alakként az itt választékosabbnak mondott *adnok* helyett; nem szabad tehát feltétlenül választékoságot sejtjenünk az egyébként oly természetesen áradó *Csanádi kör* következő sorában: „Mért nem *fogadnok* be, ha tanyája nincsen?” (182—3). Ugyancsak körültekintőbb mérlegelést igényel a *nékem, véle* stb. tényleges stilisztikai értéke Csokonainál, Petőfinél (198—9).¹³ — 178. l.: A praesens historicus költői használatáról olvasható megjegyzések (hexameteres versben, *Lúdas Matyi*ban!) ismét eszünkbe juttatják: milyen jó lenne tudni, vajon ebből az átképzeléses jelenből mennyi irándó a népnyelv (s első-sorban a népmese) és mennyi a szépirodalmi

nyelv latinosságának számlájára. — 187. l.: Igen jó az igekötők különböző árnyalatainak beható stilisztikai értékelése: nem ártott volna azonban itt is kimutatni, hogy egyik-másik igekötőnk azért lehet „stiléma”, vagyis például valamely környezetre jellemző elem, mert éppenséggel nem magyaros, hanem valamely rétegnyelvhez tartozik (ilyen például a *leépit*, a kereskedelmi nyelvben közönséges *leír* stb.). — 189. l.: Helyesen történik utalás a nominális stílus néhány külföldi analógiájára, de ismét kérdezzük: nincs-e meg a szerkesztésre való hajlam már egyes magyar népköltési emlékekben is? Hasonlóképpen lehetne párhuzamba állítani Ady egyik híres infinitívusos versét (*Az ágyam hívogat*, idézve 205) azzal, amit a finnugor népköltészet egyes kutatói, így R. Austerlitz, „teraszos szerkesztésnek” neveznek (erről vö. Nyelvtud. Közl. LXI, 135). A lényeg Adynál éppen úgy, mint osztják énekekben és székely népballadákban az, hogy mindegyik sor második fele a következő sor első felében ismétlődik. Kőmíves Kelemené balladájának egyik változatában ilyen szerkezet például a következő:

Avval kifizeték egy véka aranygal,
Egy véka aranygal, két véka ezüsttel,
:Két véka ezüsttel, három véka rézzel||
(vö. Csanádi—Vargyas: i. m. 77).¹⁴ — 192. l.:

Mindig veszélyes vállalkozás valamely írói idézetnek egy-egy részletét más szavakkal, más szerkezettel helyettesíteni. E régi igazságot jól illusztrálja az a Szomory-kommentár, melyet Terestyéni kissé sebtében vett át Herczeg Gyula egyik magyarázatából. Idézzük az egész részletet: „Tömörségüknél és hajlékonyságüknél fogva mondatokat pótolhatnak [az *ds*, -és képzős nomen actionisok]: »Úgy élt remegőn, nagyszerűen, kacagva, a gyöngéd keble, az egész teste hullámzásával, kibontakozva s egyedül az éjszakában« (Szomory Dezső: A pékné 105) e helyett: *miközben teste gyöngéden hullámozott* (vö. Herczeg Gyula: Nyr. LXXX, 49)”. Felesleges mondanunk, hogy a két kiemelt mondatrészlet jelentése és képszerű, evokatív hatása távolról sem azonos! — 196. l.: A jelzők tárgyalása nyilván sokkal jobban sikerült volna, ha a magyar költői jelzőről volna a legalább olyan monográfiánk, aminő Gonzalo

¹³ A készülő Petőfi-szótár adatgyűjtése szerint Petőfinél már gyakoribb a ma is köznyelvi *vele*; a *vele* változat előfordul ugyan, de használatát főleg ritmus és rím indokolja, persze kifejezetten stílusbeli mozzanatok figyelembevételével. Vö.: „Úgy bánják *vele*, mint szemfényivel” (*Az apostol*, ÓM. Varjas-kiadás III, 121) „Eltépett lánc s eltört korona. Tűzbe *vele!*” (1848. ÓM. III, 194) „tűzbe *vele*” sokkal erőteljesebb lenne, s a rím *mégse*); „S *vele* egyetemben sok jó társaiát.” (*Vérmező*, ÓM. III, 104 *vele* egyetemben erőlt sorkezdet lenne) „Tudom, hogy így tesz a világ [eltaszít], Hogy így fog tenni vélem” (*Jókai Mór*hoz, ÓM. I, 352) a rím *leélem*) stb.

¹⁴ A „teraszos” szerkesztés azonban nemcsak finnugor népköltési sajátosság, hanem többek közt száv is: ukrán népdalokban a Kőmíves Kelemen-balladához formailag meglepően hasonló, „teraszosan” szerkesztett tizenkettősöket találunk.

Sobejano könyve a spanyol jelzőhasználat fejlődéséről (*El epíteto en la lírica española*. Madrid, 1956). Egy-egy jelző sajátos hangulatának elemzése ily körülmények közt egyelőre alig lehetséges: mindenesetre — ha már idézésre került — közelebbi megvilágítást érdemelt volna az *idős* melléknév használata Vörösmarty következő ismert sorában: „Mért [könyvünkben helytelenül: Miért] oly *idős* a gyötrelem?” (*Az emberek*). Nyilvánvaló, hogy itt a szinte kizárólagosan személyekre alkalmazott *idős* jelző használati körének efféle kiterjesztése már-már burkolt megszemélyesítéshez vezet. Kár egyébként, hogy a melléknévi jelzőre idézett szinte valamennyi példa a költői nyelv köréből származik, s így alig jutott hely a széppróza jelzőhasználatának taglalására. Emlékeztetül azonban arra, hogy a próza terén is mi mindent kellene még leírunk és rendszereznünk, álljon itt Veres Péter nemrégén közölt regénytörredékének következő mondata: „És mert Panninak nem lett több gyereke, nem is akarta, hogy legyen, a hódító nősténység lejártá után, ami nála elég hamar bekövetkezett, mert hamar eltestesedett és már csak némely sajátos *vastag izlésű férjfiak* fitytyentettek és csettintettek, ha meglátták, felébredt benne az *anya*” (Kortárs, 1959, máj. 15, 741). E különös, expresszív lazaságú mondatban a *vastag jelző* azért érdekes, mert nyilván voltaképpen Panni jelzője, de alaktanilag (sőt bizonyos mértékben logikailag is) mégis a *férjfiak* főnévhez tapad, tehát mintegy globális szemléletbe sűríti egy kővér nő hervadásának összes kísérő jelenségeit. Efféle prózai példák nagyon is elkelték volna a jelző transzponálásának máris idézett költői példái mellé. — 199. l.: Kommentár és szöveg nincs teljes harmóniában a következő részletben: „*Ünnepélyes, biblikus* hangulatot rejtenek magukban az *azon, ezen, ama, eme* formák: „E fogással visszahökkeneté a marhát, *S azon pillanatban* megragadta szarvát” (Toldi).” A „biblikus” minősítés egyébként más vonatkozásban is vitatható. Ugyancsak Terestyéni szerint „a határozói igenév *-ván, -vén* alakja régies, néha biblikus hangulatú” (208); mindazonáltal pusztán elvonatkoztatottnak, erősen intellektuálisnak érezzük a *-ván* képzős igenévet például Vas István következő stanzájában: „Igen, tudom, gyászzené illenek | koromhoz, s annyi nyomorult körülmény, | életem vérkörébe *lekerülvén*, | siralmához hangolná ütemét” (Kortárs, 1959, 681). Helyesebb lenne tehát az egyes igealakok stilisztikai értékét nem túlságosan szűk minősítések korlátai közé szorítani, s elmélet helyett mindig minél több példa eleven tanúságára építeni. — 231. kk. l.: A *szóösszetétel mint stílárius forrás* című fejezet sokat nyert volna több XX. századi példával: hol maradt például az egyéni szó-

képzésben szinte Rabelais módjára dúskáló jeles költőnk, Juhász Ferenc?

IV. A *mondát stilisztikája*. — Egyelőre nem egészen problémamentes a mondattani rész felépítése és kidolgozása sem, ami első sorban arra mutat, hogy éppen e téren sokkal biztosabban megalapozott hagyományokra volna szükség, mint amiókire jelenleg építhetünk. A szerzők (Terestyéni Ferenc és Szathmári István) természetesen tudatában vannak a magyar előmunkálatok hézagosságának s helyes igyekezettel merítenek jónéhány szempontot külföldi stilisztikák (Riesel, Guiraud, Cressot) mondattani vonatkozású fejezeteiből. Nagy kár azonban, hogy teljesen figyelmen kívül hagyták Marouzeau már említett latin stilisztikáját; itt ugyanis *Style et syntaxe* címen terjedelmes elvi bevezetést találhattak volna a mondat stilisztikai értékeléséhez (*Traité de styl. lat.*² 203—210). Érdemes lett volna például közelebről megvizsgálni azt a fogalmat, amelyet Marouzeau „*signe syntaxique*”-nak, szintaktikai jelnek nevez, s továbbá azt a módot is, ahogyan ő az eleven, egyidejűleg meglévő szintaktikai szerkesztésmódokat szembeállítja egyrészt a már archaizmusnak számító szintaktikai jellel, másrészt pedig a szintaktikai neologizmussal. Mindeme kérdések úgyis ott villóznak mindennemű mondatstilisztikai összefoglalásban; a fontos csak az, hogy az olvasót kellő osztályozással, kellő elnevezésekkel vezessük rá a problémák létezésére és főleg jelentőségüknek helyes felismerésére. Másik általános megjegyzésünk verstan és stilisztika viszonyának már említett elhanyagolásához kapcsolódik: most bosszulja meg igazán magát az a nagyon kevésbé indokolt stilisztikai felfogás, amely a vers stilisztikájából is éppen a formát próbálja kirekeszteni! Nem lett volna-e tanulságos ritmus-émetrum, sor és strofa mondat szerkesztési követelményeit mérlegre tenni, s végre rendszeresen letárgyalni, mióta, milyen mértékben, milyen kifejező erővel virágzik például a magyar „*enjambement*”, melyet mi szívesen nevezünk a *mondát átívelésének* vagy egyszerűen *átívelésnek*. (Fónagnál áthajlás: i. m. 190 kk.). S mérlegre tenni azt is, mikor, milyen stílusrétegben, illetve stilisztikai állásfoglalás következményeként körmondatos a vers mondat szövege, és mikor válik oly szaggattottá és lazává, mintha Paul Gáldy stilisztikailag nagyhatású *Toi et moi* kötetének magyar tükörképével lenne dolgunk. E kérdés a jelen vázlatban szinte érintve sincs, s ezért tartjuk fontosnak a felvetett két problémát most már versszerűen bemutatott, tehát a „látható nyelv” igényét is szem előtt tartó idézettel igazolni. A költői nyelvben lehetséges körmondatosságra idézhetnők a régi klasszikus olasz szonettek javarészt;

nem ért azonban megjegyeznünk, hogy e szerkesztésmód — némi virtuóz mellékizzel — még a 19. században is divatozott (l. Matthew Arnold angol költőnek Magyarországról írt szonettjét, melyet Szabó Lőrinc versmondattanilag is mesterien fordított le).¹⁵

Ennél a klasszikus magatartásnál nyilván modernebbnek érezzük azt a látszólag szinte szerkezetlen lazaságot, amelyet ugyancsak Szabó Lőrincnek egyik eredeti szonettje képvisel, a kissé Géraldyre emlékeztető *Pókháló* című (*A huszonhatodik év c. versgyűjtemény 65. szonettje ez*):

Veled még ... (*Jó, hát jöjjön!*) ...
szeretek ...
(*Tízkor?*) ... együtt hallgatni ...
(*De ki? Tessék!*) ...
Egyetlen dróttban ... (*Kérem, kötelesség!*) ...
egy idegben most ezer hang zizeg ...
Rózsáidhoz ... (*Nem. Trafikba megyek.*)
Ez volt az utcád ... (*Olvastam a versét!*)
Arany Oféliát mondott a kertész ...

Ne is idézzük tovább e különös szonettet, ahol a mérték csak úgy bujdosol, mint egy gyorsjáratú shakespeare-dialógusban; azt hiszem, máris látjuk, hogy nemcsak a rövid mondatoknak van itt sajátos kifejező erejük, hanem az egész szerkesztésmódnak, amely pókhálószerű kuszáltságával legjobban megfelel a halott szerelmes szavaiból töredékesen megőrzött s újra meg újra felbukkanó emlékfoszlányoknak. S ugyanez a vers egyben jól utal a mondat stilisztikai vizsgálatának legfőbb nehézségére: az elemzőnek szövegről szövegre feltétlenül bele kell helyezkednie az alkotó elkíválgatába, hogy mintegy belülről ragadhassa meg a mondat szerkesztés belső indítékait, rejtett logikáját. Nem is lehet tehát jó mondatstilisztikai szintézist addig alkotni, amíg egyes írók, s különösen egyes költők jellegzetes mondat szerkesztéséről nem állnak rendelkezésünkre kellő beleérző készségről tanúskodó, türelmes és alapos részlettanulmányok.

Ami — mindeme nehézségek ellenére — máris kaptunk, az két, nem egészen egyforma súlyú részre tagolódik. Az első a szerzők *A mondatrészek stilisztikai vizsgálatának* nevezik, a második viszont *A mondatok stilisztikai vizsgálatát általában* címen (ami nem éppen szerencsés fogalmazás) a mondat egészének, így egyszerű és összetett mondatnak, alá- és mellérendelésnek rövid kiértékelése. Az első részben sajnos sok az ismétlés,

még a példaanyagban is; *A jelző stílusértéke* című alfejezet (246—9) például csak egy-két tekintetben ad többet, mint amennyit a melléknévvel kapcsolatban korábban úgyis megtudtunk. Nézetünk szerint a jelző jelentésana, alakšana és mondatana élesebben is elhatárolható. Nagyon fontos jelentéstani kérdésnek érezzük például a melléknévi jelző vagy helyesebben, a jelzőként használt melléknév lexikális kapcsolódási lehetőségének szemantikai feltárását: ha ezt nem végezzük el, nem tudjuk stilisztikailag kifejtetni, mi a különbség például a *bűs* melléknévi jelző használatát illetően, mondjuk, egyrészt Vörösmartynál vagy Petőfinél, másrészt pedig Adynál, Babitsnál, Juhász Gyulánál, s azt sem tudjuk megindokolni, miért „stilisztikai anakronizmus”, ha Kosztolányi egyik Lermontov-fordításában (*A tör*) a tör „fanyar élet” emlegeti („A pusztá fia fente fanyar éled”; az orosz szöveg persze klasszikusan mértéktartó: „Задумчивый грузин на месть тебя ковал”);¹⁶

A jelző alakitani kérdései közül nagyon fontos a jelző szófajisága: erre két ízben is utal stilisztikánk (247—8), de sajnos úgy, hogy a két idevágó rész közül egyiknél sem találunk utalást a másikra, noha a példák is, a kommentár is nagyjából kiegészítik egymást. S mi marad már most a jelző kifejezetten mondatnyi tárgyalása számára? Nyilván elsősorban az, hogy a jelző szerepét nem csupán egy-egy attributív szintagma, hanem a mondat egésze, a szöveg szerkezete szempontjából is vizsgálja. E nagy körtekintést kívánó feladathoz persze nagyobb terjedelem, részletesebb kidolgozás szükséges; a szövegvkörnyezetükből s ami ennél is fontosabb, a szöveg hangulatából kiszakított jelzős szintagmák stílusértékét sokszor már-már lehetetlen közelebről meghatározni. A mondatrészek tárgyalásánál sokkal szilárdabban felépített a második mondatnyi fejezet, amely valóban méltó arra, hogy az Arany János kívánta magyar „orna syntaxis”-unk alapjának tekintsük. Nem egy rész, például a hiányos mondat tárgyalása (267—70) vagy egy szépnevű kategóriáé, az ún. „tűnődő kérdésé” (259—60) valóban olyan, aminőnek jó stilisztikában lennie kell.

A könyv végéről nagyon hiányzik a név-, tárgy- és horribile dictu! — szómutató; egy-egy író nyelvének vagy a stilisztika egy-egy általánosabb kérdésének kutatója így sokkal könnyebben tudná kezelni a nem mindig könnyen áttekinthető fejezetekre elosztott

¹⁵ Ha efféle példák (eredeti szöveggel együtt!) szerepelnének kézikönyvünkben, ennek műfordítóink is nagy hasznát látnák, hiszen nálunk a stílushűség finomabb követelményeit fordítóink, különösen pedig a nyersfordítás segítségével dolgozók, nem mindig veszik figyelembe.

anyagot. Mert az anyag, ha egyetlen pillantással át akarjuk fogni, valóban impozáns gazdagságú s a feldolgozási szempontok, néhány vitatható részlettől el-

tekintve, kétségtelenül kitekintést nyújtanak a korszerű stilsztikának igen változatos hazai és nemzetközi tájaira.

Gáldi László

*

Ifjabb Teleki Mihály naplója. (Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból) Bevezetéssel, jegyzetekkel, magyarázatokkal közlésezi a budapesti II. Rákóczi Ferenc állami általános gimnázium tanárainak és tanulóinak munkaközössége. Bp. 1960. Tankönyvkiadó 128 l.

Igazolója s egyben sürgetője ez a külsőleg szerény kiadvány annak a „jámbor szándéknak”, mely a még nagyszámú, kiadatlan napló, emlékirat stb. közreadását szorgalmazza. Íme a sok közül egy, melyet nyomtatott betűkhöz segített a Rákóczi Gimnázium kollektívája. Vállalkozásuk helyesnek bizonyult, választásuk is mind tudományos, mind pedagógiai értelemben megfelelő tárgyat talált. Ifjabb Teleki Mihálynak, II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója a szabadságharc értékes, nélkülözhetetlen dokumentuma. E korszak kutatóit eddig sem rettentette meg ugyan szerzőnk hatalmas, 1721 lapos, nehezen olvasható kézirat kötege, hiszen a szakirodalom rendre felhasználta azt. A munka egésze azonban szélesebb körben mindeideig ismeretlen maradt. Az irodalomtörténelem számára sajnálatos, hogy most is csak szemelvényes kiadással állunk szemben.

A közölt szemelvények kiválasztása az adott kereteken belül a lehető legjobbnak mondható. „A brezáni kiáltvány hatása Erdélyben”, „Kővár meghódolása”, „A fejedelemlél”, „Beszterce bevétel”, „Kölozsvár felszabadítása”, „A zsigói csata”, „Rákóczi beiktatása az erdélyi fejedelemségbe”, „A trencsényi csata”, „A nándorfehérvári küldetés”, „A szatmári békekötés”, „A császár hűségén” — témák szerint a leglényegesebbet nyújtja a naplóból. A nem közölt részek tartalmát rövid összekötő szövegek ismeretik. A válogatás nagyon hatásosan azt a központi célkitűzést követi, hogy Teleki Mihály alakját és cselekedeteit elsősorban a nagy, történeti fontosságú események körébe ágyazza be, mondhatni egy fő szárra fűzze a meglazuló elemeket. Ily módon az egész Rákóczi-szabadságharc eseményei gyors egymásutánban peregenek le az olvasó előtt, s ezáltal Teleki tevékenysége is lüktetőbb, valósággal izgalmas eseménysorozattá válik. A kimaradt részek valóban kevésbé fontosak, mégis helyenként hiányt érezzük a memoár műfajra annyira jellemző apróbb,

a magán- és közélet összefüggéseire fényt vető epizódoknak. (Pl. a teljes egészében mellőzött 1706-os esztendő eseményeiből: Feleségének kiszabadulása a szepesi fogságból, Rákócziné, és Rákóczi Júlia fogadása, békealkudozások és személyi praktikák stb.).

Az elismerésre méltó szövegközlést, mely az Akadémia másolata alapján készült, magvas bevezető előzi meg, amely helyesen törekszik Teleki Mihály alakját bemutatni, értékelni. Erdély hajdan való teljhatalmú kancellárjának, a „nagy” Teleki Mihálynak kisszerűbb, de sokban ráütő fia, a dúsgazdag főnemes kétségtelenül nehéz helyzetbe került 1703-ban, majd pedig 1711-ben. O azonban könnyen segített magán. Noha naplójában minden energiájával indokolni igyekszik, hazafias köntösbe bujtatja pálfordulásainak históriáját, mégis saját írása nyomán típusává válik azoknak a főnemeknek, akik ha részt is vesznek a szabadságharcban, csak a maguk hasznát keresik, s ha azt nem találják, köpönyeget fordítanak. Teleki kiszámított tervszerűséggel nem sajnál negyven forintot adni egy ajándék loért, mely Rákóczi kegyeibe juttathatja, mert hiszen ott „aranyhegyek ígértetnek”. A tehetős Rákóczi még vonzza, de a segítséget kérő már nem érdekli. „Aranyhegyekre” most újból Habsburg-tisztek útján, hitet cserélve vél szert tenni. Pénz, pénz; Forint — tallér: ez a naplónak vissza-vissza tévő refrénje, s Teleki jellemrajzának alapja. Mennyire jellemző, hogy a szabadság ügyéért önzetlenül lelkesedő, önfeláldozó harcosok, szegény legények, vagy egyáltalán nem érdeklik, vagy gyűlölettel, személyes ellenszennvel szól róluk.

Felmerülhet a kérdés: Vajon a bőséges tárgyi ismeretek nyújtása mellett helyes tanulsággal jár-e az efféle eszmeiséget hordozó mű kibocsátása az ifjúság által az ifjúság számára? Igennel válaszolhatunk, mert a napló annyira világosan szemlélteti a főnemesi osztályérdekek szembenállását a magyar nép igaz érdekeivel, hogy emennek lemeztelenített valósága a néptömegek jogos, győzelmet ígérő harcát vési az agyakba.

A napló részleges kiadása minden bizonynyal több, a korhoz kapcsolódó lényeges probléma megvilágításához segít majd hozzá. Ezúttal csak példának arra hivatkozom, hogy mi módon elemzi a szerző Bethlen Miklósnak a szabadságharcra vonatkozó fel-

fogását. Ez több tekintetben kiegészíti, alátámasztja az eddigi megállapításokat. A „maga privátumát” kereső Teleki nem tudja megérteni az 1703-ban véle beszélgető Bethlent, hogy lehet ő nemzetének ügyében anynyira buzgó, hogy találhatja a Brezáni Kialtvány pontjait „helyeseknek és igazaknak”, és hogy látja előre az „elkeseredett nép generális insurrekcióját”?

Nem esik szó a kötetben a napló irodalmi, formai értékeiről. Jóllehet méltán szólhatunk róla, még ha nem is akarjuk a memoárok élvonalába sorolni. Főérénye, hogy a szerzetágoz, csaknem az egész országra kiterjedő eseményt nagy meglepetéssel érvel, valósággal izgalmas bonyolítással adja elő. Ismeretes, hogy Teleki az előzetes napi feljegyzésekből csak később (1714 után), bizonyosfokú műgonddal készítette el a napló ma meglevő változatát. Erős jellemző készséggel rendelkeznek, művében gyakran érezzük a kalandos utazások hangulatának sikerült kifejezését; helyenként anekdotaszerű részletek élénkítik a főcselekményt, másutt a csipkelődő, gúnyolódó hangnem humort fakaszt stb.

A kiadványt mintaszerű jegyzetapparátus teszi teljességgel közzérhetővé. Néhol túlzottan is magyarázni igyekeznek: az egyébként hasznos személy- és helység-névmutatókból például megtudhatjuk, hogy Mária Terézia „magyar király” volt, Enyedi Istvánné pedig „nagybányai lakos”. Értésülünk, hogy Debrecen, Miskolc stb. melyik vármegyében található. Kár viszont, hogy egyes kisebb helységekről (pl. Feketepatak, Kisvárdá stb.) nincs tájékoztatás sem a névmutatóban, sem a kötethez csatolt térképvázlaton. Egyébként a szemléltetést hasznosan elősegíti mind a térkép, mind pedig néhány korabeli kép-melléklet.

Nem lehet eléggé elismerően szólni a Rákóczi gimnáziumnak e kötetet kibocsátó munkaközösségéről. Ha támaszkodhattak is nemes hagyományokra, mint Vajthó László kiadvány-sorozatának példájára, mégis első lettek annak a sokszor háttérbe szorított, de nagyon időszerű célnak megvalósításában, hogy a középiskolák az alkotó tudományos munka kollektív műhelyeivé is váljanak. Jelen kötettel hasznosot alkottak, s velük együtt mi is szeretnénk, hogy azt „hasonló kiadványok egész sora kövesse”.

Végül személy szerint is essék dicséret szó a munkatársakról: Dr. Temesi Aliréd igazgató, szerkesztőről, Dr. Ballenegger Zsuzsa, Csete Zoltán, Huszti Imre, Dr. Kovács József, és Dr. Mády Zoltán tanárokról, valamint Babics Miklós, Bocsy György, Bihari Zoltán, Dobozi Imre, Hunyadi György, Szende Tamás és Voigt Vilmos tanulókról.

Gyenis Vilmos

Borzák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei Bp. 1955. Akadémiai K. 208 l.

A hazai klasszika-filológia összefoglaló története még megíratlan. Ennek elkészülését hivatott előmozdítani Borzák István, Budai Ézsaiás klasszika-filológiai munkásságát feldolgozó monográfiájával. A szerző határozott irányú tudománytörténeti érdeklődésének megfelelően nem foglalkozik Budai teológiai műveivel és püspökségének történetével, de kénytelen tárgyalni egész tanári pályáját és magyar történetét is, mert ezek elválaszthatatlanok filológiai tevékenységétől.

Budai az indítást a göttingi egyetemen kapta világhírű professzorától, Christian Gottlob Heynétől, s ezért részletes ismertetést kapunk a Georgia Augusta-egyetem általános jelentőségéről és magyar hallgatóiról. A továbbiakban Budai auktor-kiadásait és más tankönyveit jellemzi Borzák, beszél az irodalmi magyarnyelvűségről vallott nézeteiről, Csokonaihoz és Kazinczyhoz fűződő viszonyáról, a hierarchia és kyriarchia viszályában elfoglalt álláspontról és az Akadémia körüli tárgyalásokban vitt szerepéről.

Borzák István könyvéből az irodalomtörténet kutatója elsősorban a hazai latin-ság utolsó szakaszára és a magyar- és latinnyelvűség kölcsönös kapcsolatára, ill. harcára vonatkozólag meríthet sokat. Külön ki kell emelnünk, hogy a szerző a könyvben ráirányította a figyelmet a magyar irodalmi neo-klasszicizmusra, és rámutatott annak egyik fő forrására, a göttingi egyetemre.

A kötetet négy függelék zárja le: az elsőben Kazinczy Heyne-kultuszával foglalkozik a szerző, a továbbiakban Budai Ézsaiás- és Heyne-leveleket közöl, végül a Göttingában járt magyarországi diákok névsorát adja.

Tarnai Andor

A mi Mikszáthunk. Összeállította, a bevezető és a magyarázó jegyzeteket írta: Nacsády József. Szeged, 1960. 188 l. 14 t. (Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár, 1960. 3. sz.)

Az író halálának ötvenedik évfordulójára megjelent, népszerűsítő szándékú kis kötet folytatása Szeged immár félévszázadot meghaladó Mikszáth-kultuszának. Előszava szerint „mintegy viszonzása” kíván lenni azoknak az írásoknak, amit Rubinyi Mózes a Szeged könyve két kötetében (M. K. munkái 38—39. k. Bp. 1914.) gyűjtött össze. Míg azokban az író vall a városról, ebben szegedi írónak, egykori barátoknak, ismerősöknek

az íróra való visszaemlékezéseit, feljegyzéseit olvashatjuk. A három részre tagolódó kötet I. (Kortársak a szegedi esztendőkről.) és III. (Anekdoták, emlékezések.) része ezekből nyújt válogatást az 1880—1910 közé eső évek anyagát véve alapul. A rövid, sokszor csak egy-egy anekdotát felölelő írások nagy része a korabeli szegedi sajtóban látott napvilágot, s noha irodalmi értékekkel csak kevés bírt bővültük, tartalmuknál fogva nagy részük számot tarthat az irodalomtörténet érdeklődésére is. Nemcsak az író és Szeged közt kialakult mély barátságba nyújtó betekintést, hanem egyik-másik, mint például a *Mikszáth mint szónok* c. (36—40. l.) olyan kapcsolatokra, életrajzi mozzanatokra is utal, ami az író egész életműve megítélésénél figyelmet érdemel. Nagyobb értékkel, elsősorban adatgazdagságuknál fogva, a kötet I. részében közölt visszaemlékezések bírnak. Az epikus is megszerkesztett fejezet szinte összegezése annak, ami Mikszáthot Szegedhez kapcsolta, amit Szeged jelentett az író fejlődésében. Olyan írások szerepelnek itt, mint a címadó írás Móra Ferentől (11—19. l.), amelynek a *Jó palócok*-ra vonatkozó megállapításai mindmáig elfogadott tételt képeznek irodalomtörténetírásunkban (vö. Király István; Mikszáth Kálmán. Bp. 1952., 1960., Második rész), vagy Gelléri Mór írása (Mikszáth és a Szegedi Napló, 19—24. l.), amely hitelesen mondja el, miképpen került Mikszáth Szegedre, a Szegedi Naplóhoz, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. A III. rész írásai nagyobb mértékben anekdota jellegűek; ezek értékét elsősorban nem az adatok, hanem a hiteles portrészerezés adja. Ettől csak az utolsó öt írás hangja üt el (egynek Juhász Gyula a szerzője), amely Mikszáth halálával és méltatásával kapcsolatban maró bírálatát adja a korabeli uralkodó osztály mélyeséges közömbösségének.

Külön kell szólnunk a kötet II. részéről (Szegedi barátok), amelyben Nacsády József Mikszáth legközelebbi szegedi barátainak portréját rajzolja meg a fellelhető adatokra támaszkodva. Jó kiegészítése ez annak a képnek, amit az egész kötet nyújt Mikszáth szegedi éveiről. Külön értékét jelenti irodalomtörténeti szempontból a fejezetnek az a néhány, eddig kiadatlan, részben Mikszáthtól származó, részben hozzá írt levélnek a közzététele, amit Nacsády az író szegedi barátaival való levelezéséből közöl.

A figyelemre méltó kötetet értékes fényképanyag egészíti ki. Szerkesztési következetlenségnek érezzük azonban, hogy ellenében az előszóval, 1910 utáni, s nemcsak Mikszáthról szóló, hanem Töle származó írásokat is felvesz, nem következetes a kötethez kapcsolódó jegyzetek elhelyezése sem.

Láng József

Melich János: Mikszáth Kálmán és a Mikszáth nemzetség viszonya a magyarsághoz. (Dolgozatok, I. köt. 1—31. l.) Bp. 1957. Akadémiai K. (Nyelvtudományi Értekezések 11.)

Mikszáth Kálmán születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg először 1947-ben Melich János tanulmánya, melyben tudós apparátussal, filológiai igényességgel azt a célt tűzi maga elé, hogy Mikszáth történeti alakjáról tudásunkat igazabbá, a valóságnak hívebben megfelelőbbé tegye (31. lap). A munkát szükségessé tette az a körülmény, hogy Mikszáth miként Jókai is sok mindent költött magáról, s ezek a lényegében fiktív adatok az életrajzírók nyomán hovatovább a valóság színezetét kapták. Mindenképpen szükség volt arra, hogy ezeket az adatokat az igazság nagyítóján keresztül vizsgálat alá vegyék.

Többek között tisztázza Mikszáth állítólagos román származása hagyományait. Nevének eredetéről meggyőző nyelvi érvekkel bizonyítja, hogy nem lehet román eredetű, mert egy román „Mic-sat” helynév ma is, régen is lehetetlen alakulás, mert a románban ilyenkor csak egy „Satulmic” — „Satulmic” alakulás lehetséges. Elfogadhatóan érvel Mikszáth állítólagos erdélyi származása és a Mailáthokkal való kivándorlása bizonyíthatatlanságáról, valamint arról, hogy Mikszáth anyanyelve csakis a magyar lehetett. Helyenként azonban olyan feleslegesnek tűnő részletekbe téved, amelyekről maga is kénytelen megállapítani, hogy a kérdést érdemileg nem viszik előbbre a megoldás felé.

Pusztai Gyula

Hegedűs Nándor: Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját. Bp. 1959. Akadémiai K. 60 l. 1 t. (Irodalomtörténeti Füzetek, 26.)

Hegedűs Nándor gazdagon dokumentált kis könyve Ady életének és költői pályájának egyik érdekes, máig kellőképpen fel nem derített epizódját dolgozza fel.

Ismeretes, hogy 1909 novemberében Ady Endre nyerte el a főváros 2000 koronás szépirodalmi díját. Erről az eseményről Ady Lajos, Bölöni György és Ady Lajosné csak röviden emlékeznek meg. A pályadíj elnyerése Ady számára sem volt közömbös. A lehetőségekre Schöpfung Aladár hívta fel a figyelmét már eddig is ismert levelében. S a továbbiakban több hozzá írt levél s néhány saját levele foglalkozik az ügygel. A pályadíj odaítélése körül támadt kavarodásra Ady igen élesen és határozottan reflektált a Nyugat 1910-es évfolyamában *Sokallják az éhbért* című Párizsból küldött nyílt levelében.

Körülbelül ennyit tudtunk a fővárosi pályadíjjal kapcsolatos eseményekről.

Hegedűs Nándor tanulmánya kiegészíti hiányos adatainkat és ismereteinket. Rendszeresen igyekszik felderíteni a díj elnyerésének minden mozzanatát. Áttekintést ad a Ferenc József jubileumi alapítvány keletkezéséről, történetéről. Rövid összefoglaló képben a kor politikai arculatát is felvázolja. Részletesen foglalkozik Ady pályázó társai-val. Ady-n kívül Lampérth Géza, Zsoldos László, dr. Fehér Jenő, Kiss Jenő Sándor, Lázár István, Pap Mariska, Tormay Cecile és Vér Mátyás vettek részt a pályázaton. Mai szemmel szinte komikus, hogy a felsoroltak közül néhány Ady veszélyes ellenfelének bizonyult. Hegedűs közli majd minden pályázó kérvényét, köztük Ady Endrét (facsimilében is). Dokumentumokkal bizonyítja, hogy mennyit kellett Ady-nak és barátainak „vizitálni a kétezer koronás díj dolgában.” A könyvecskének talán legérdekesebbek azok az oldalai, amelyek — a Fővárosi Közlöny hivatalos tudósítását publikálva — a főváros közgyűléséről adnak számot, majd részletes áttekintést a díj odaítélésének sajtóvisszhangjáról. A közgyűlési vita és a sajtóreflexiók jellemzően mutatják meg, hogy milyen szenvedéllyel és érveléssel csapott össze Ady alakja és költészete körül a korabeli konzervatív reakció és a polgári progresszió tábora.

A szerző igen helyesen a dokumentáció középpontjába Ady alakját állította. Részletezi ekkori tevékenységét, levelezéséből a díj szempontjából fontosnak vélt mozzanatokat. Hiányoljuk viszont, hogy az elvi összefüggések tudatosításának sokkal kisebb teret szentel, mint az esetleges „egyéni szélsőségeit”, „hütlenségeit” kommentáló feltételezéseknél (l. Wolfner- és Beretvás-ügy). Ady életében minden részletnek, minden apró adaléknak súlya és szerepe van. De ezek nem önmagukban, nem elszigetelten jellemzik Adyt. Megítélünk elsősorban eszméihez, esztétikájához, eszményeihez való hűségében kell. S nem a kor egyes jelentősebb vagy jelentéktelenebb figuráihoz fűződő kapcsolatai szerint. Lényeges az utóbbi is, de csak az előbbi összefüggésében. Az egész pályadíjjal kapcsolatos eseménysorozatnak központi problémája Ady és a polgári progresszió viszonya és e viszony ellentmondásai. Ebből a szemszögből megítélve feleslegesek a szerző gyakori Adyt mentegető fordulatjai, az olyan önmaga ellentétére forduló kijelentése, mint: „Távol áll tőlem a szándék, hogy a nagy költő felett palcát törjek”.

A könyv filológiai dokumentációja igen bőséges. Számos új anyagot publikál és sok új részlet-összefüggésre hívja fel a figyelmet. Minthogy érdeme elsősorban éppen az adatközlés, így az előforduló kisebb hibákat is

szóvá kell tennünk. Egyrészt több helyen elhanyagolja az előbbi publikációkra való utalást. Másrészt bizonyos pontatlansággal közli a pályadíjjal összefüggő előzmények konkrét adatait. Ady és Vázsonyi Vilmos kapcsolatára vonatkozóan utal például a nagyváradi évekre. Itt helyesen jegyzi meg, hogy 1902 tavaszán Ady határozottan exponálta magát a Nagyváradra látogató Vázsonyi Vilmos mellett. A korábbi két eseményt azonban összezavarja. 1901 decemberében Vázsonyinak nem a „kultúrbestia” kifejezés miatt volt a parlamentben összeütközése, hanem a december 4-én elmondott szűzbeszédének egyik kitétele miatt, amelyért valamelyik képviselő párbajra hívta. A „kultúrbestia” kifejezést Vázsonyi 1902 januárjában Debrecenben használta egy előadásában, amelyért először egy debreceni újságíró, majd az egész reakciós sajtó megtámadta. Több nacionalista, antiszemita képviselő a parlamentben is botrányt csapott. Ady a januári Vázsonyi-afférra több cikkben — köztük a Hegedűs említette *Menjünk vissza Ázsiába* című vezércikkben is — reagált.

Hegedűs Mária

Szigeti Györgyné: Madzsar József. Bp. 1959. Medicina K. 54 l. Függelék: 8 l.

Ennek az alig félszáz oldalas kis könyvnek a szerzője arra vállalkozott, hogy nagy vonalakban megrajolja Madzsar Józsefnek, a magyar munkásmozgalom egyik kimagasló alakjának az életútját. Madzsar — mint oly sokan a századelő nagy erjesztői közül — (Jászi, Káffka, Móricz) Ady vidékéről jött: Nyárárolyban gyerekeskedett. Orvostudományi tanulmányokat folytatott, fogorvos lett, természettudományi kérdésekkel foglalkozott, fordított, egyetemen tanított, egyideig a magyar közegészségügy legfelsőbb irányítója volt, könyvtárat igazgatott, lexikont, folyóiratot szerkesztett: életművének ez a vázlatos bemutatása is meggyőző bennünket arról, hogy Madzsar a nagy magyar polihisztoroknak egyik kései utódja volt. Szigeti Györgyné e gazdag élet két területével foglalkozik részletesebben: Madzsar munkásságával a darwinizmus magyarországi terjesztésében-védelmében — tevékenységével az MSZDP balszárnyán, az illeg. Kommunista P.-ban, s a Társadalmi Szemle egyik szerkesztőjeként betöltött szerepével. Madzsar pályája korai szakaszán a polgári radikalizmus ideológiájával indult: ennek a jegyében születnek természettudományos munkái. A szerző elemzi a „Darvinizmus és lamarekizmus” s az „Ember származása c. munkáját, s megemlíti, hogy egyik fordítója volt Darwin főművének, valamint Kropotkin munkájának. Madzsarnak munkásságával nagy szerepe volt a ter-

mészettudományos ismeretek terjesztésében. Fejlődését jelentősen befolyásolta Szabó Ervinnel való barátsága is: részt vállalt a magyar munkásmozgalom s a magyar értelmiség fejlődésében oly jelentős szerepet játszó Marx—Engels válogatott művek kiadásában, Szabó Ervin örökébe lépett a Fővárosi Könyvtár igazgatói székében is — ahol előbb főkönyvtáros, majd aligazgató — (Madzsar képvisített könyvtáros is volt): Szabó Ervin mellett neki is jelentős érdemei vannak a könyvtár szociológiai gyűjteménye megalapozásában és gazdagításában. 1919-ben úgy látszik, hogy ennek az életnek a különféle törekvései valóra válhatnak. S 1919 bukása után előnyösen különbözik magatartása a vele együtt indult s 1918-ban szintén szerepet vállalt polgári radikálisoktól: nem tagadja meg 1919-et. Itthon, ill. az emigrációban a szociáldemokrata párt balszárnyán, majd kommunistáként harcolt tovább. Szabó Ervin emlékének áldozott akkor, amikor Jászi Oszkárral együtt Bécsben 1922-ben kiadta Szabó posztumusz művét, a *Társadalmi és párharcok 1848—1849-ben c. könyvet*. Emigrációjából hazatérve, itthon a húszas évek végén a Társadalmi Lexikon-t szerkeszti, majd a harmincas évek elején a kommunista párt legális folyóiratának, a *Társadalmi Szemlének* lesz egyik szerkesztője. Életének ebben a szakában tevékenysége a társadalomtudományok felé tolódik el: bár publicisztikájában helyet kapnak természettudományos kérdések is mégis a társadalmi kérdések érdeklik inkább. Erre mutat a már szovjet emigrációban írt könyve is: „Spanyolország múltja és jelene”, s halála előtti terve is: az urali őshaza szervezett felkutatására gondolt.

Az irodalomtörténetet persze csak közvetve érdekelheti élete és működése: hatásában, természettudományos írásainak és publicisztikájának a kortársakra gyakorolt befolyásával. A József Attilával kapcsolatos s a Társadalmi Szemlében publikált Pákozdy kritika körüli szerepét, s József Attilával való kapcsolatát — ezt a kényes problémát Szigetiné meg sem említi — Révai József 1958. évi akadémiai előadása óta megnyugtatóbban látjuk.

Szigetiné könyve — amelynek fedőlapján Madzsar fényképe látható — a Madzsar körül megtörtént némaság újabb jele. (Vö. Kárpáti Endre: Emlékezés M. J.-re. Párttört.-i K. 1959. 2.) Úttörő munka. Sajnos azonban meglehetősen vázlatos, cínagyólt, filológiaiag szűkös. Inkább leíró, mintsem a problémákat merészen kibontó volna. Mindez a könyv túlzottan didaktikus célzatából is következik. Olyan jól idéz azonban Madzsarból, hogy elolvasása után elmondhatjuk: ez a könyv kiált a Madzsar válogatott művek után.

Madzsar József — a forradalmár orvos — tagja annak a századeleji nagy nemzedéknek,

amely az élet minden területén a korszerű, az akkor haladó európai szinten szerette volna látni hazáját. Életműve része a magyar kultúra századeleji nagy megújulásának.

Varga József

Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 746 l.

A gyűjtemény Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi cikkeit adja közre, de a magashorizontú szemléletmód, mellyel a szerző a könyvtárügyet mindig az egész művelődéspolitikai szemszögéből nézi, a könyvtárosoknál kívül hasznos kézikönyvvé teszi a népművelés bármely területén dolgozó kultur munkás számára. A könyvtárak, múzeumok, kultúrházak és sajtóorgánukok rendeltetésére eredményes működésére vonatkozó módszertani elvei, javaslati má is alkalmazhatók és még sokáig útmutatók lehetnek. A gyakorlati életben hasznossá elsősorban ez teszi a gyűjteményt, de nem jelenti ez azt, hogy ne forgathatná haszonnal a kulturális élet elméleti szakembere, a történész és az irodalomtörténész is. Történelmi, politikai, társadalomtudományi vonatkozású tanulmányai nem értek bele ebbe a kötetbe, az irodalmi, ill. irodalomtörténeti vonatkozásúak közül is elsősorban csak az elméleti jellegűeket találjuk meg benne. Ezek közül legérdekesebbek a Várnai Zseni verseskönyve alkalmából a proletárköltészetről írt vitacikkek. Van némi ellentmondás Szabó Ervin általános elméleti iránya és a proletárköltészetéről vallott nézeteinek — a látszólagos nagyvonalúság ellenére is — bizonyos fokú merevsége közt. Szabó Ervin ugyanis nem ismeri el a művészet osztályjellegét, ill. az igazi művészet kritériumának az osztályfelettséget tekintti, s különösen nem ismeri el, hogy létezhet proletárkultúra, proletárművészet, proletárköltészet akkor, „amikor még nyakig benne vagyunk a kapitalista termelőrendszerben és a szocialista jogi és politikai felépítmény is a jövő problémája még”. Empirikus hajlama, az elvek, törvényszerűségek levonásában az adott tényekhez való túlzott ragaszkodás, mely gyakorlatiasabb területeken feltétlenül érénye, a nagy általánosításoknál s így itt is, nem vezethetett helyes eredményre. A proletárköltészetéről, általában az osztálykultúráról, a társadalmi felépítmény kialakulásáról vallott nézeteit nem fogadhatjuk el, de Bresztovszky Ernővel folytatott vitája arra is figyelmeztet, hogy e kérdések szimplifikálása milyen könnyen vezethet hig vulgarizáláshoz.

Az *Irodalompartolás a képviselőházban* érdekes adalék Jókai utolsó éveire. Az *Uj folyóiratok* c. cikk a Pogány József szerkesz-

tette *Társadalom*-nak és *Osvát Figyelő*-jének első számáról, általában a századelő sajtóhelyzetéről tartalmaz figyelmet érdemlő sorokat, *Az európai kultúrközösség a háború után* c. tanulmány az európai népek kulturális kapcsolatairól és könyvkiadásáról mond érdekes adatokat. Külföldi egybevetései — rendszerint bőséges számadatokkal, statisztikákkal — akár a könyvtárudományról, akár általánosabb népművelési kérdéssről ír, mindig rendkívül tanulságosak.

Minden cikke, tanulmánya önmagában is érdekes kordokumentum, de általában több is annál, mert elvi frissége, harcossá válszelleme nemcsak korában keltett nagy vihárokat, inspiráló ereje máig elevenen hathat a kultúra művelőire. Marx és Engels művei magyar fordítója és népszerűsítője, a magyar munkásságának kiváló harcosa szellemi munkásságának egy igen fontos területét, a magyar népművelés megteremtéséért folytatott küzdelmét ismerhetjük meg ebből a kötetből. Kóhalmi Béla bevezető tanulmánya és a cikkekhez, tanulmányokhoz írt jegyzetei hozzásegítik az olvasót Szabó Ervin heroikus harcának és emberi nagyságának megértéséhez.

Pölszkei Ferencé

Horváth János: Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. Bp. 1958. 32 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 100. szám)

Születésének 80. évfordulóján Horváth Jánosnak a nyelvtudomány is tisztelettel adózott: egyrészt a *Magyar Nyelv* LIV. évf. 2. számát ajánlotta „a magyar szó tudós mesterének”, másrészt a magyar nyelv és vers kedvelőit, kutatóit az illusztris szerzőnek ezzel a kis füzetével — a MNyTK. 100., jubiláris számával — is megörvendeztette... Terjedelmére nézve kicsi a füzet, de tartalmában — ezt Horváth János esetében fölösleges is mondani — könyvvel vetekedően gazdag, lezárt s ép rendszert megrendszerezést nyújtó mű. Nemzeti verselésünk legnagyobb ismerője és értője ezúttal első pillanatra talán meghökkentő területen: a kötetlen beszédben vizsgálja a verset, illetőleg a versforma lelkét, a ritmust. Nem foglalkozik ugyan általában az élőbeszéd (a próza) ritmikus tagolódásával, bár itt-ott tanulságosan utal rá, csupán a jobb híján „szólás”-nak nevezett nyelvi képződményekkel. Vizsgálódásai érdekében — a nyelvészeti felfogással némileg ellentétben, de mindannyiunk nagy hasznára — Horváth János kiterjeszti a „szólás” fogalmát minden olyan beszéd-alakzatra, amit a beszélő „alkalmi és egyéni gondolatainak találó, közkeletű kifejezéseként a hagyományból mintegy idézetként merít”, de persze ezek csak akkor érdeklők a szerzőt, „ha hang-

szerkezetük ritmikai fogantatásra vall, s versritmust szügerál”.

A füzetnek legfontosabb mondanivalóját talán a „Verstani tudnivalók” c. fejezet tartalmazza. „Mint hogy... a szólások különleges verstani problémákat is felvetnek — indokolja a szerző e fejezetet —, olyanokat is, melyekhez eddigi ritmikai tanulmányaimban nem adhattam meg a kellő alapvetést: talán nem lesz fölösleges némi verstani tájékoztatást bocsátanom előre”. A kis tájékoztató pedig valóságos rendszeres verstani szélesedék — néhány oldalra tömörítve! Szól a szerző az ütemről, annak „szokványos” (4 időrészes) és „gyors” (6 „idő-percenetre” oszló) két alapvető változatáról, megjegyezve, hogy az előbbi az általánosabb, hogy ösztönünk általában a négyszótagos tagolást, negyedelés követi. Kitér ennek is, az ettől eltérő ritmusrendnek is nyelvi (hang-, mondattani) és beszéd-életteni indokolására, s miközben a ritmusnemek közti választás szabadságát hangsúlyozza, kiemeli egy kollektív „közmagyar ritmusérzék” létezését is... Itt persze még csak utalunk sem lehet mindarra a fontos megállapításra, mellyel Horváth János részben kiegészíti, részben népszerűbb formában kifejti verstani elméletét. Csak éppen mutatóba kiemelem azt az érdekes megállapítást, hogy a szólások „átlagának ritmikai szerkezete sokkal tökéletesebb, mint versbeli társaik átlagáé; hiszen... egymagukban kell azt érzékeltetnünk, nem számíthatván nyomukban következő sikerültebb sorok útbaigazító támogatására”. És: „Ütemhatárainak, iktusaiknak, időértékeiknek nyilvánvalóknak kell lenniük, s mint hogy azt csak a nyelv természetes hang- és erőtenyezői igénybevételével valósíthatják meg erőltetés nélkül, ritmikai és értelmi tagoltóságuk egybevághása, mi versben korántsem általános erény, eleve is többnyire biztosítva van”... A kis mű befejezéseként alaki szempontok (versképletek, ütemrendszerek) szerint csoportosított — csak úgy emlékeztetőből előszedett — 750 szólásra rúgó példátartat kapunk, s ezt statisztikával igazolt igen tanulságos „következtetések” zárják be.

Martinkó András

Szomorú István: A ceglédi hírlapírás története. 1—2. k. Bevezette: Nagy Dezső. 1. köt.: 1878 — 1919, Cegléd, 1957. Kossuth Múzeum. 48 l. 2. köt.: 1919—1958. Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Bp. 1959. 56 l. (Ceglédi Füzetek 3. és 8.)

A nagy, országos jelentőségű lapok mellett az irodalomtörténet és a történelem kutatójának nem szabad figyelmen kívül hagynia a helyi jellegű sajtótermékeket sem, hiszen számtalan, az irodalmi ízlést sokszor

komoly mértékben befolyásolható, egy-egy vidék történelmi fejlődését hűen tükröző újság jelenik és jelent meg a vidéki városokban. E lapok összegyűjtése, rendszerezése nem csupán sajtótörténeti, hanem irodalomtörténeti és történelmi szempontból is figyelemreméltó teljesítmény.

Szomorú István egy viszonylag kisebb város sajtójának a történetét dolgozta fel, de a megjelenő újságok nagy száma, (olykor egy időben 4, sőt 5) az egyes kiadványok magas példányszáma (pl. a *Ceglédi Hírlap* az 1940-es évek elején 9500 példányban jelent meg, ugyanakkor a városban 11 000 önálló háztartás volt) egyaránt a helyi sajtó nagy olvasottságáról tanúskodik.

A szerző munkája két részében különböző módszerrel dolgozik. A hely- és kortörténeti bevezető után az I. kötet újságokként tárgyalva adja elő a város sajtójának a történetét Lesskai Nándor 1878 karácsonyán megjelent *Czegléd* c. lapjától a Tanácsköztársaság *Népakarat*-áig. Itt a szerző önálló fejezeteket szán az egyes hírlapi közelmeknek és a helyi sajtótörténet jelentősebb eseményeinek, mondanivalóját összegezi: egyszerű szintetikusabb jellegű feldolgozást nyújt. A kötetet a fontosabb cikkek és közlemények jegyzékével, valamint a vizsgált időszakban megjelent lapok bibliográfiájával zárja.

A II. kötetben a szintetizáló szerkesztésmód helyébe a leíró bibliográfia-jellegű feldolgozás lép: az egyes nyomdákon és nyomdávalalaton belül címről címre haladva tárgyalja a város lapjait 1945-ig. A felszabadulás utáni sajtót a politikai pártok szerint csoportosítja. A II. kötet végén nem szerepel bibliográfia, helyette tartalomjegyzéket találunk, amely viszont az I. kötetben hiányzott.

Véleményünk szerint szerencsésebb megoldás lett volna ennek az egyébként igen alapos és körültekintő munkának a két részét azonos szempontok alapján feldolgozni.

Bertényi Iván

A Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve. 1957. Szerkesztette: Kellner Béla és Kávássy Sándor. Kaposvár, 1958. Megyei Könyvtár 73 I.

Öt éves számvetés e kiadvány. Számvetés múlttal és jellel, hagyománnyal és tenni-

valókkal, kötelességekkel és eredményekkel. Egyetlen megye, Somogy múltjából és jelenéből tudhatunk meg értékes adatokat. Színes és gazdag múlt bomlik ki az olvasó előtt. Zrínyi Miklós, Csokonai, Pálóczi Horváth Adám, Nagyváthy János, Csorba József- orvos doktor, „T. Nemes Somogy Vármegye Rendes Fizikusa”, egyszerűen ismertek, nagyon ismertek, s ezekkel együtt ismeretlenek is élnek állnak.

A tanulmányok — szűk keretbe szabva — nem lehetnek terjedelmesek, de első pozitív vonásuk máris szembetűnő: eleve felhívják a figyelmet, hogy egy-egy vidéki könyvtárban (főleg ha az központi jellegű) milyen kéziratok anyag lappanghat, amelyről nem tudott, vagy csak sejtett valamit az irodalomtörténet. A tanulmányok zöme azonban nemcsak irodalomtörténeti érdekelttségű, hanem történeti, néprajzi, vagy éppenséggel művelődés- és sajtótörténeti. Mert amellett, hogy pl. két neves, XVIII. századi költőnek, Csokonainak és P. Horváthnak emberi-baráti jelleméből, arculatából többet sejtünk meg Mózsai Ernő cikke nyomán, egyszerűen világossá válik ismertetéséből az az öntudat, mellyel saját koruk költészetét értékelik.

Nagyváthy János most felfedezett kéziratosa munkája, *A magyar fűdes és zászlós úr* a történész és irodalomtörténész számára egyaránt értékes, hiszen a kor tudományos gondolkodását mutatja be, azt, hogy miként vélekedtek a XVIII.—XIX. század fordulóján a korábbi századokról, különösen ha a nemesi jog forrásait kutatják. Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy Nagyváthy nemcsak a tudományos, felvilágosult jellegű gondolkodásnak ad hangot, hanem a társadalmi és politikai helyzet következtében megrendült egzisztenciájának kétségbeesését is kifejezi. Jóllehet „a munkát általában szubjektív jellemzi”, egy kicsit hasonló ez Berzsényinek, jóval korábbi, magányos és magára maradt kételyeihez.

Kanyar József, Frankl József, Gönczi Ferenc, Kellner Béla tanulmányai azt az igényt dokumentálják, mely minél többet akar feltárni Somogy megye múltjából, bejelentve azt a szándékukat is, hogy majd nagyobb lélekzetű kiadvánnyal is az ország színe elé lépjenek.

Kovács Győző